

ՇԱՐԱԴՐՈՒԹԻՒՆ ԱՄՍԱԿԱՆ

ԱՂԶԳ. ԿՐՕՆԳ. ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ
ԻՄԱՍՏԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ
ԲԱՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ

ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ — ՀԱՏՈՐ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ:

ՏԵՏՐ ԻՆՆՐՐՈՐԴ — ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ 1874

Ա. Ճշգրտութեան ճշ : Բարոյական և հրճական
Բ. Ճշգրտութեան Արտեֆից
Գ. Վեպ — Հասկ Սաֆեր . Ուստի 'է Սըճըղաշ
Դ. Մարդկային հորձողութեան
Ե. Դասեր աւարին արեւոտութեան
Զ. Շնորհակալի .
Թ. Այլ և այլ .

ՅԱՐՄԱՇ

ՏՊԱԴՐՈՒԹԻՒՆ Ի ՎԱՆՍ Զ. Ս. ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԻ

— 1874 —

ՃՇՄԱՐՏՈՒԹԻՒՆ ՄԸ

[ԲԱՐՈՑԱԿԱՆ ԵՒ ԿՐՕՆԱԿԱՆ]

Ճշմարտութիւնը Աստուծոյ պէս բացարձակ եւ մի է , ասոր հակառակը չըլլար . երբ երկու ճշմարտութիւն իրարու հետ բաղդատելու ատեն , մին դմբուր հերքէ , ապացուցուած կըլինի՝ թէ ստութիւնը ճշմարտութեան կերպարանքով էութիւն յախշտակելու համար ատեն մը կուուելէ ետքը նշաւակեցաւ : Ահա-նոս-ի-ն-ը հարկաւոր է . Ահա-րի-ն-ի-ն-ը կարելի է . ասոնք երկու որոշ ճշմարտութիւն են , եւ իրարու քով կրնան մնալ մի եւ նոյն մտքի մէջ . Բայց երբ այս երկու ճշմարտութեանց պարագայներուն վրայ յաւելուած ընելով՝ մէկը կամ միւսը ստուարացունենք , այն ատեն երկուքին մէկը միայն կրնայ մնալ : Եթէ ըսենք ամուսնութիւնը բացարձակ հարկաւորութիւն է մարդ կենդանիին բնութեան , յաւելուած ըրած կըլլանք բուն ճշմարտութեան վրայ՝ եւ մէկէն ամուսնութիւնը հերքած : Եթէ ըսենք

ամուրիութիւնը առհասարակ շատ դիւրին է, չափից
դուրս յաւելուած ըրած կըլլանք ճշմարտութեան հան-
դամանաց վրայ, եւ մէկէն ամուսնութիւնը աւելորդ-
կարեաց աստիճանը իջուցած կըլլանք: Ամէն մոլորու-
թիւն կամ ստուութիւն ճշմարտութեան կամ աւելին է եւ
կամ պակասը: Ո՛վ որ վերը ըսած ճշմարտութիւննիս
աւելցունէ կամ պակսեցունէ մոլորած կամ սուս խօսած
կըլլայ: Ասիկա հաստատելու պիտի ըլլամք, առանց
միտ դնելու թէ ո՛րի դէմ կ'սօսինք:

Ամուսնութիւնը հարկաւոր ընող հանգամանաց վրայ
խօսելու չեմք, այլ ամուրիութեան ինչ բարոյական դը-
րութիւն ըլլալուն վրայ, որմէն պիտի հետեւի ո՛չ թէ ամուս-
նութեան հերքումը, որ քաւ լիցի, այլ ամուրիութեան
բարոյական օրինաց մէջ ունեցած ուրոյն եւ գեղեցիկ
գիծը, որուն վրայէն կրնայ քաշել բարոյական մարդը եւ
հանգիտաբար՝ քրիստոնեայ եկեղեցական մը: Քրիս-
տոնեական եկեղեցւոյ դրութենէն ձեռնարկելէ յառաջ
բարոյական ուղղութեան եւ իմաստասիրութեան հեղի-
նակութենէն պիտի ձեռնարկեմք: Աս է կըկարծեմք
ամէն բարոյական ճշմարտութիւն ապացուցանելու մե-
թոտը, այս ինքն է ճշմարտութեան տիեզերական իս-
կութիւնը կամ հիմը գտնելէ յետոյ՝ անոր վրայ հաստատ-
ուած վարդապետութիւնը կամ դրութիւնը քննել, եւ
համաձայնութեան ու անհամաձայնութեան վիճակը
յուզնել:

Ա.

Ամուսնութիւնը գործողութիւնն է այն կրից՝ որ
բարոյական իմաստասիրութեան մէջ հանդիպելով կը կոչ-
ուի. հաճոյք մը՝ որ մարդկային սեռի արտադրու-
թիւնն ու պահպանութիւնը ապահովելու համար տը-
րուած է մեղի: Գաղցի եւ ծարաւոյ պէս յատուկ ցաւ
նո՛ւնի, եւ հետեւ ալ փափաք մը կըկրէ: Եղբայր

յետոյ ժամանակ մը կը դադարի , եւ աւելի կամ նուազ տեւող միջոցի մէջ վերստին կը ծագի : Բայց այս ցաւը այնչափ հզօր չէ , որչափ քաղցի եւ ծարաւոյ ցաւը . չ'աճիր ասոնց պէս մինչեւ աննահանջելի եւ մահաբեր ըլլալու աստիճանը : Ինչ է պատճառը . որովհետեւ բնութիւնը պէտք չունի՝ որ ամէն անհատ արտադրուած թիւն ընէ , մինչդեռ ուտելու հարկաւորութիւնը առանց իրիք բացառութեան բացարձակ է : Այս կրից պարբերականութիւնն ալ ուրիշ սլաւաճառ մ'է քաղցի եւ ծարաւոյ կրից աստիճանէն չափ ստորին ըլլալուն . պարբերականութիւնը գրեթէ ոչ ինչ է . բայց որովհետեւ գինքը գոհ ընելու հաճոյքը աւելի բուռն է քան քաղցի եւ ծարաւոյ կիրքը , հետեւապէս երբ մարդ իւր ազատութիւնը կը դործածէ , կը դառնէ՝ թէ աւելի բարոյական պատեցազմի մէջ է՝ քան բնական կրքի մը յատուկ պահանջքը մճարելու բարոյական պարտաւորութեան մէջ : Ասկէ դատ այր մարդուն համար էգի՝ եւ փոխադարձաբար իգաց համար այր մարդու իրար որստահումը , բանտեալ քաղցելոյն հաջի կերպարանք տեսնելուն չ'անանիր . առաջնոյն մէջ մարդ կենդանին ներքին թելադրութիւնները զօրանալու գոթադրութեան կը մատուի , երկրորդին մէջ ուտելու աստիճանը հաստատար կը մնայ : Կը հետեւի թէ մեր բարոյական հոգին կը խռովի ամուսնութեան հարկին մէջ , իսկ անխռով կարգանջէ անօթութեան կրից ատեն : Այլ է խռովելն առարկայի վրայ՝ եւ այլ է պահանջելը : Սեռական հաճից բուն վիճակը յայնմ կկայանայ՝ որ բնութիւնը կամ նախախնամութիւնը մեր սեռը պահելու եւ արտադրելու գործը միայն մեր խելքին չէ թողեր , այլ բաւական ուժգին հաճոյք մ'ալ աւելի դրած է : Իսկ ուտելու հաճոյից ասկէ տարբերութիւնն այն է՝ որ սընտեղ առնելու պարտաւոր է մարդ մահուան սպառնալից ներքեւ : Ամէն հաճոյք ալ մեր աղատ կամաց իշխանութեան ներքեւ են , եւ դատարարակեալ կամքը կամ ազատութիւնը կրնայ տակալ ժողկալութեան , ժողկալութիւնն ալ այնչափ սահման կրնայ ունենալ :

որչաւի որ մեր բնութեան բնական՝ հարկաւորութիւնը
կրնայ ունենալ։ — Ժուժկալութիւնը, կըսէ իմաստասէր
մը, սեռական հաճոյից համադրացարձակ կրնայ ըլլալ.
բնութեան պահանջը ըստաժը այս սեռի հաճոյից հա-
մար բացարձակ չէ. որովհետեւ, ինչպէս առաջ ըսինք,
բնութիւնը ըստ որում պէտք չունի՝ որ ամէն անհատ
արտադրեն, կրնայ ալ ներել՝ որ ողջախոհութիւնը ոչ
միայն կարելի, այլ եւ չափով մը դիւրին ալ լինի — Ա-
դէկ կառավարութիւն կեցած հոգւոյն մէջ, որ ցան-
կական յիշատակներէ կ'զգուշանայ, եւ սեռական հա-
ճոյից չ'ընտելի ինզինք, այսպիսի ազատասէր ոգւոյ մէջ
ողջախոհութիւնը կարելի է և նուազութիւնը ընդհանուր
չէ, բայց բացառութիւն կրնայ ըլլալ եւ պէտք է՝ որ
ըլլայ, քանի որ նախախնամութեան ծրագրին ներհակ
չէ, եւ մանաւանդ թէ պաշարմունքներէ վերժ եւ ու-
ղիղ ոգւոյն պատշաճաւոր մեծարանք մը տալ է և Անօթու-
թիւնը շատ շատ անձկութեան մէջ կրնանք բռնել.
կրնանք ճաշակելիք չփայտող կերակուրներէն զգուշա-
նալ, եւ յաղեցունելու պարբերութիւնը երկարել,
բայց չենք կրնար բոլորովին խափանել։ Ուստի չունող
բերան կենդանի մարդոց միայ միտուել չըլլար բոլոր
տիեզերքի մէջ, իսկ չամուսնացող ժուժկայներ կրնան
դանուիլ։ Մարդիկ կան՝ որոց համար դժուարները
անկարելի են, բարոյականի վրայ կարճ տեսութիւն ու-
նեցողներ ալ դժուարները անկարելի կրտեսեն. մար-
դուս բնութիւնն այսպէս կը վարուի բարոյականի ծան-
րութեան ներքեւ, եւ դժուարը անկարելի է բսելը
մարդկային տկարութիւնը բարոյականի պահանջից ա-
ջեւ արդարացնելու համար է։ Փայլատակի պէս կը յար-
ձակինք ողջախոհութեան առաքինութեան վրայ, կը
սրտմտինք, կը վայրագանամք, բայց հայհոյութիւն է
նախախնամութեան դէմ, եւ կ'ապացուցանենք թէ մեր
միայ բարեգգաժութիւն եւ քաջութիւն չ'կայ։ Այս
թուութեանէն պրծելու համար՝ կրօնական ոգւոյ ներշնչ-
ութեամբ փորձանայ ժուժկալող մարդիկները յիշենք,
եւ ոչ թէ անոնց հետադարձ կէտ գիտութեամբ եւ ոչադ.

նախանձով զնացող ապականեալ կրօնականներու չնչին խումբը : Ասոնք հեշտութեան վարդէ անկողնոյ մէջ ընկած մեղկամարմիններն են , որոց մարմինը մտած փոքր փուշը թերեւս փտախոտ մը շինելու չափ կը հիւանդացունէ զիրենք , եւ վրանին կարեկցութեամբ աճեալ է խնդալ :

Հոգիներ կան ` որոց վրայ հեշտութիւնը կամ աւելի ճիշդը սեռական հաճոյքը այնպէս կ'իյնայ , ինչպէս քար մը լճացեալ հանգարտ ջրոյ վրայ , ատեն մը ջրին երեսը կծվի , քարն ալ կ'ընկղմի , կը կորսուի , անաշխ հանդարտութիւնն ալ վերստին կուգայ : Այս ժփանքը ` հաճոյքին պահանջը չէր . այլ քարին և աւազանին ` որ ջուրը կտահմանափակէր , իրարու դէմ հանած կռուոյն շունդը և աղաղակը , Հեշտութիւն մը կը յարձակի , կիրքը կը յուզի , ազատութիւնը կը յաղթանակէ : Այս է ժուժկալութեան կամ ամուրիութեան մէջ տեսող պատերազմը , զոր ժուժկային հոգին կը կ'իջ առաքինութեան համար : Իրրեմն և շատ անգամ հաճոյքներ կուգան և իրենցմով կը ցնդին , որովհետեւ հոգին ` որ նոյն պահուն դադարէր ` զիրենք մերժած է և անձնատուր չէ եղած . բարոյականը մեզ կը խորատէ բնաւ չարշարուիլ ոչ 'ի հեշտութենէ և ոչ 'ի ցուտոց : Եթէ մտրդ իւր հոգւոյն թշուր դռները համարձակ բանոյ ատնց առնն , ներս կը յորդեն , և ո՛ր մենք մեզի չենք ըլլար ` այլ իրենց . ուստի առաքինութեան սա երկու տարերքը հաստատ միացունելու ենք մեր վրայ ` բնութիւն արթուն , կամք հաստատուն :

Բախոյաչանի վրայ շատ սխալ տեսութիւն ունին անք ` որ կրից աստիճան կը շփոթեն , տեսակաները բաղդատութեան մէջ կը հաւասարեն , օրինակի համար գոթութիւն և շնութիւն մէկ սեռի և ատիճանի մէջ կը դատեն : Եթէ ամէն կիրք մէկ աստիճան և վիճակ ունենան , ազատութիւնը իւր իշխանութեան մէջ պատասխանատուութիւն բնաւ չ'ունենար : Մենք ալ դրութեամբ իպիկուրեան մը կըլլամք ` որ հեշտութիւնը վախճան տաքինութեան կը համարէր : Այս կը նշանա-

կեն այնպիսի անընտրողաբար ըստւած խօսքեր , որ բը-
նութեան կարիք ըսելով՝ ամէնը մէկ բան կհասկցու-
նեն , և կիրքը աղատութեան վրայ կը բազմեցունեն .
Այսպիսի կարծիքներ ոչ միայն ճշմարտութիւն չեն , այլ ա-
նոր ստուերն անգամ չեն : Հասարակաց առջև , որ բա-
րոյական ուղղութեան ընդհանրապէս գիտակցութիւն չու-
նին , ճշմարտութիւն ըսելով սխալ բարոյական խօսքն ,
ամբողջ հասարակութիւն թունաւորելու չափ անյուր-
եղեռնագործութիւն է :

Կան վիպագիրներ ալ՝ որ արուի եւ իղիքիփոխադարձ
սէրը անյաղթելի կիրք կը համարին , ասիկայ վիպասան-
ներու իրաւաբանութիւնն է , եւ ոչ թէ խիստ եւ ճիշդ
խմաստասիրութեան փորձառական վճիռը : Մեր ազգին
մէջ դժբաղդաբար վիպասանութենէ ուրիշ գիրք ազ-
ուած չունի բաւական տարիներէ հետէ , մեր խմբա-
դրութեան բոլոր հմտութիւնը ու ճաշակը ասկէ անդին
չանցնիր , ուստի ամուսնութեան հարկին անհրաժեշտ
լինելը բացատրելու համար մինչեւ անօթիին հաց դող-
նալը հաւասար օրինակ կը համարին : Ամուսնութիւնը
անյաղթելի կիրք ըլլայ կըսեն արդեօք , բնաւ այնպէս
չէ , բնաւ անյաղթելի կիրք չը կայ , կրկն ամենահզօր
կարողութիւն տուողները թոյլ եղիններն են , որ իրենց
թուլութիւնը պարտկելու համար այնպէս կը ձեռնար-
կեն . աւելի կրկն ուժը կուզեն վեր հանել քան իրենց
սրտին տկարութիւնն ու թուլութիւնը խօստովանել :
Բայց մեր վրայ կրնանք մենք իշխել , եւ ստուգիւ յաղ-
թել ցանկութեանց : Սիրտը կարիւնի , բայց յաղթու-
թիւնը իւրն է , մարդս միայն իւր վրիպանքէն կը յաղ-
թուի : — Մարդ ինչ որ թագաւորի կամ մեծ մարդու
մը առջև կրնայ ընել , ըսած է Լայպնից , կրնայ ընել
նաեւ երբոր միայնակ կամ յանդիման Աստուծոյ է : —

Կարծեմք կրցանք հասկցունել թէ ամուսնութիւնը
բարոյականի օրինաց մէջ հաւանական գիծ մ'ունի ,
եւ թէ մարդս կրնայ այս գծին վրայ քայլել , մարդն
առնելով իւր անյաղթ եւ մաքուր աղատութեամբը եւ
ըմբռնելով զինքը իւր ոտխներուն կամ կրկնը դատա-

խաղ կանգնած շատենին առջեւ ։

Ասկէ ետքը կմնայ այս բարոյականին վրայ քրիստոնէական եկեղեցւոյ յարմարցուցած դրութիւնը բացատրել ։

[[Բ.]]

Ամուրթութիւնը քրիստոնէական եկեղեցւոյ մէջ լինելու դրութիւն մ' ըլլալը , կամ ի՞նչ վարդապետութեամբ բացատրուած ըլլալն հասկնալու համար , պէտք է նախ Հեղինակին մտայ մէջ այս բարոյական վիճակին ի՞նչ տինդերական դիրք ընծայուած ըլլալը փնտռել . երկրորդ , նոյն հեղինակութեան ներքեւ եղողներուն ի՞նչ բացատրութեամբ տարածելը քննադատել ։ Այս հետազոտութիւնը պիտի ընեմք երկրորդ հատուածով ։

Մովսիսի օրինաց մէջ հրաման եղած էր * որ այր մարդը երբոր առած աղչկան վրայ կուտուլ չգտնէ , ձեռքը արձակման թուղթ տայ եւ բաժնէ ։ Երբ այս բաժանեալ կ'ընեն ուրիշ հրկան երթայ , այս հրիկն ալ զինքը ասէ եւ չուզէ վար դնել , ան ալ արձակման դիր տայ եւ զրկէ ։ Քրիստոսի ժամանակ երբայական օրինաց վրայ առհասարակ տիրած խախտումները բնականաբար այս օրէնքին վրայ ալ տիրած պիտի ըլլայ , մանաւանդ , քանի որ այս օրէնքը մարդկային ուժգին եւ զսպելը դժուար կրից կը վերաբերէր , եւ դժբաղդաբար մէջը ներդուլութիւն կը կրէր ։ Աստուծոյ նպատակին մէջ , որ հեղինակն է մովսիսի օրինադրութեան բարոյականի օրէնքը յաւիտենական անխախտութիւն մ' ունին , ներդուլութիւնները պարագայներուն եւ ժամանակի մը համար կ'ըլլան ։ Այս օրինաց մէջ ներդուլ-

Թիւնը ոչ թէ մարդկային կիրքը ապերասան ընելու համար էր, այլ աղջիկներու վրայ կուտութեան խաթարմունքը ծանր պատուհասի ներքեւ դնելով պղծութիւն եւ դարչաւթիւն մանկական դաստիարակութեամբ խափանել եւ երիտասարդական ցանկութիւնն իւր ամենէն բուռն եւ անխոհեմ վիճակին մէջ արմատէ խլել։ Այս օրինաց մէջ ոչ միայն հգեքը՝ այլ եւ արուները դատաստանի ներքեւ կը հասկցուն։ Թէպէտ եւ պոռնիկ աղջիկը պատժելու իշխանութիւնը՝ որ արձակելու ազատութեան մէջ կրկնցանայ՝ երիտասարդ մարդուն տրուած է, սակայն մինչեւ այն ատեն նախ քան զօրինաւոր ամուսնութիւնը շնացող կամ հեշտասէր մարդուն խիղճը ինչ համարձակութիւն կրնայ ունենալ դատելու։ Խղճին ձայնը եւ խայթոցը աւելի սաստիկ կը լլայ՝ երբ նոյն եւ մի մեղաւորն ենք եւ մեր մեղքը ուրիշի վրայ կը պատժենք։ Այս էր Աստուծոյ սահմանադրած օրէնքին ընթացքը կամ սգին, զոր երբայեցի ժողովուրդը ուրիշ իմաստով կը հասկնար եւ կը դործէր։ Սխալ հասկցողութիւն աւելի խոշոր էր Գրիստոսի օրով։ աս կը նանք դուշակել փարիսեցւոց հարցունելէն, թէ «*Դուք յանձնեալ համար մարդ իւր կնիք կրնա՞ք առնել*»։ Այս հարցման պատասխանը իրենց մտաց մէջ արդէն որոշած ունէին, այն է՝ իրենք այնպէս գիտէին՝ թէ ամէն յանցանքի համար կինը արձակել կարելի է։ Որովհետեւ ոչ ոք փոխէլ համար պատասխանը չ'դատած հարցմունքը կառարկէ։ Առաջին փորձին ալ, սատանան, պատասխանը պատրաստած հարցմունքով առարկութիւն բացաւ եւայի առջեւ։

Փարիսեցւոց հարցման պատասխան տուաւ Գրիստոս թէ միթէ չ'է՞ք կարդացեր՝ որ ՚ի սկզբան ամուսնութիւնն հաստատողը արու և էգ ստեղծեց, և երկուքը իբրեւ մի մարմնոց բաղկացութիւն ամբողջ մը չինեց։

Ամուսնութիւնը երբ երկուութիւն չթողուր, ասոնց ո՛րն է որ պիտի բաժնուի : Այս պատասխանին մէջ կը տեսնուի թէ՛ Մովսէսի օրինաց արդարացուցումը, և թէ՛ ամուսնութեան մէջ սկզբնական վիճակէն առնելով աստուածային բան մը կենալուն խորհուրդը : Մովսէսի օրէնքը ոչ թէ կը պահանջէր ՝ որ սուրբ չ՛դանուած կոյսը երիտասարդին արձակելովը պատժուի, այլ կու տութիւնը պղծող աղջիկ կամ ցանկասէր երիտասարդներ չ՛դանուին, բացառութիւնը, կամաւելի ճիշդը, արտուղութիւններն ալ զիրար դատելով պատժուին : Այս ամէնը աս ըսել են ՝ որ եթէ արու և եթէ էգ յառաջ քան զամուսնութիւնն այնպէս ըլլան, ինչպէս որ սկզբնաբար էին առաջին երկու սեռերը, որոնք իրարմէ ուրիշ բնաւ մէկը չունեցան և չսիրեցին : Քրիստոս երբ աստուածային հրամանին առաջին երկսեռերուն վրայ տնօրինած ամուսնութիւնը յարացոյց ներկայացուց բոլոր զուգաւորութեանց ՝ նախ դատապարտեց այն պատրուակը ՝ որ Մովսէսի օրինաց մէջ այր և կին արձակելու պատճառ էին, և ոչ միայն պատրուակը դատապարտեց, այլ ամէն զուգաւորելոց վրայ դրախտի անմեղութիւն պահանջեց : Երբ այս անմեղութեան մէջ այր եւ կին կըլլան ՝ Աստուծոյ հրամանը երկուքը մէկ ոսկր եւ մէկ մարմին կըլինէ : Այս բացատրութեան մէջ է ամուսնութեան բնական եւ բարոյական անբաժանելիութեան ոգին : Ամուսնաւորաց մէջ կեցած մարդկային բարոյականը ինքնին անբաժանելի կըլինէ ամուսնութիւնը : Սեռի հաճոյքը կենդանեաց ալ հասարակաց է, եթէ ամուսնութեան մէջ ասկէ ուրիշ բան մը չղղար մարդ, բաժանումներն ալ պէտք է ընդունել, կանայք ալ հասարակաց ըլլալու էին, բայց սէրը ՝ զոր մեր բարոյականը կըբերէ ամուսնութեան վրայ ՝ զմեզ յանկարծ կըվերացունէ մեր աչքին առջեւ եւ կըմեծցունէ : Զգոյարանաց անասնականութեան տեղ ամօթխածութեան զգացմունքը կընէ սէրը : Մարդուն ոգւոյն մէջ կեցած ամէն ազնիւ եւ գոյտը բաները կխոշորցունէ սէրը : Կուղէ մարդ ՝ որ իւր սէրը պատասխան ունենայ,

եւ կարահանջէ՝ որ մինչեւ մեռնելէն ետքն ալ զինքը սիրովը իրեն հաւատարիմ մնայ . որովհետեւ անմահ հոգիներուն միացումը յաւիտենականութեան պէտք եւ բնադրումն ունի . Ամէն հոգի սէրը սրբութեան եւ բարձրութեան մէջ ճանչնալով՝ կը հաւատայ թէ անլուծանելի է . Բրիտոս ամուսնութիւնը իւր այս արդիւնքներուն մէջ՝ որ բնական է մարդկութեան , անբաժանելի ըլլալը կուգէր հասկցունել , եւ այս էր ամուսնութեան յատուկ բարոյական օրէնքը , զոր հաստատելու համար սկզբնական վիճակէն ձեռնարկեց , ինչպէս որ բարոյախօս փիլիսոփայներու ալ սովորութիւնն է ըսկցունքէ ձեռնարկել .

Փարիսեցիք դրութենէ ձեռնարկեցին , կամ աւելի ճիշդը , Մովսիսի օրինաց նիւթականէն , եւ ըսին՝ թէ տաճարն ճշման ինչպէս միշտ պարտէր որոնս՝ որ արշակման խաղի տանս . ու բռնակն : Ստոյգ էր Մովսիսի այս պատուէրն ըրած ըլլալը , բայց օրինաց տառին միայն ուշադիր եղած էին՝ եւ ոչ բնաւ ոգւոյն , որով ոչ թէ մարդոց հաճոյքը կհոգացուէր , այլ յառաջ եւ յետոյ քան զամուսնութիւնն պահելը պարտք եղած անբժուկիւնը կը փնտռուէր : Մովսիսի օրինաց ոգին մնալով՝ տառը նիւթական օրինապահութեան մէջ կը ձուլէր երբայեցի համբակ անդը , ասոր համար օրինաց վիճաբանութեան մէջ շատ անգամ անհամաձայն կը տնուէր Բրիտոսի հետ , ինչպէս էր նաեւ շաքաթը սրբելու օրինաց խնդրոյն մէջ եւ այլն եւ այլն : Օրինակով մը հասկցնելու համար , երբայեցի ժողովուրդը մանկիկ մ'էր , որուն պատուէր տրուած է հօրմէն՝ որ վարժարան երթայ , սյս պատուէրին մէջ հօրը նստառաւոր աղային կը թուրթիւն եւ գիտութիւն առնելն է , իսկ աղային նստառաւոր նիւթապէս դարձցնելու շտեմնուելն է : Այսպէս պէտք էր հասկնալ ամուսնութեան մէջ կին արձակելու պատուէրն ալ ինչպէս որ կը հասկցուի Բրիտոսի պատասխանէն . Մ'աւելի յեր արդին որոմաբարութիւնը ասէլ շփոթեւան համար այնպէս պատուէրէն : Երբ որոմաբարութեան բարոյականը ուր որ էր այնպէս ինչպէս ալ Աստուած իւր յայտնութեան մասին մէջ աւան

դելիք բարոյական օրէնքն ալ . այսպէս կը վայելէր ընել
Աստուծոյ ապականեալ բնութիւնը դաստիարակելու
առաջին հրահանգներուն մէջ : Հակասութիւն չկայ
բնաւ օրինաց ոգւոյն մէջ . տարբերութիւնը դորձնա-
կանին կողմանէ է . ուստի չըսաւ Քրիստոս . թէ «
...» , այլ մովսէս կամ որ նոյն է օրինաց դոր-
ժադիրը , ցցնելու համար . թէ ամուսնութեան իսկա-
կան բնութեան մէջ չկայ բնաւ բաժանումն . քանի մը
պայմանի ներքեւ բաժանումը ներքէն ալ օրէնքը դոր-
ժադրող եւ ընդունող մարդոց ժամանակի մը համար
ղարտուղեւն էր , Աստուծոյ թոյլ տալովն : Յետոյ Քրիս-
տոս ըստ ամենայն մնասու ամուսնութեան անբաժնելի
ըլլալը հրատարակեց :

Աշակերտները . որ այս փորձութեան համար առա-
ջարկուած վիճաբանութեան ունինդիրներ էին , այնպէս
զգացին . թէ ամուսնութիւնը զոտելի ըլլալու աստիճան
խտուութեան ներքեւ ինկաւ : Ասկէ ուրիշ համոզում չէին
կրնար ունենալ այնպիսի մարդիկ . որ բարոյականու-
թեան օրինաց մէջ աւելի զգացութեամբ առաջնորդ-
ուած էին , եւ բնաւ մարդկային գիտակցութեան փոր-
ձը ամէն կողմերով զգացած չէին . ուստի ըսին , շահ-
նաւորն աւելի աղէի է . քան որ այր եւ հոգի մը այդ շահին , այն
է ամենեւեւին անբաժանելիութիւնը , կայ : Քրիստոս պա-
տասխանեց . թէ չամուսնանալուն համար բացառիկ չը-
նորհք մը պէտք է , ամենքն ալ անխտիր չեն կրնար
չամուսնանալ : Բնութեան մէջ երեք տեսակ չամուս-
նացողներ կը լինեն , անոնք որոնց մարմնական վիճակը
չընտրելի է բնէ , անոնք որ վերջէն մարդիկներու ձեռ-
քով կը խափանուին այդ բանէն , եւ անոնք որ վասն
արքայութեան կամաւ կհրաժարին . ով որ կրնայ այս
զօրաւոր կամքը ունենալ . թող չամուսնանայ . Տե՛ս թէ
ամուսնութեան բարոյականը երեւան հանող հեղինակին
մտաց մէջ . ինչ ընդհանրական սկզբունք կար : Ճշդ-
այնպէս . ինչպէս որ բացատրեցինք առաջին հատուա-
ծով . փիլիսոփայի պէս կընդունի թէ բնութիւնը ամե-
նուն արտադրելը բացարձակ հարկի ներքեւ չճանչնար ,

որովհետեւ այնպէս ծնանողները եւ այնպէս շինուածները կան . եթէ ամուսնանալը բացարձակ կարիք ըլլար՝ ոչ բնութիւնը կրնար ցուցնել ըստ ինքեան խափանեալներն այս կարիքէն եւ ոչ արուեստը մէջ բերել ըստ հաճոյից շինուածներն . կարիքը բացարձակ չըլլալուն համար՝ ինքնակամ ժուժկալեալներն ալ կրնան ըլլալ , հաստատելով իրենց բովանդակ յօժարութիւնը Աստուծոյ արքայութեան կամ՝ առաքինութեան վրայ : Մտքի ո՛ր եւ է բանէ ծանր պաշարմունքը բնաւ տեղի չտար այդ կարեաց . երբ սիրա եւ զգայութիւն բոլորովին առաքինութեան ծառայելու պաշարուած են՝ հարկաւ այդ շարեաց տեղի չ'մնար :

Ահաւասիկ , քրիստոնէական եկեղեցին ամուրիութեան վրայ իւր հեղինակին կարծիքն այսպէս կհասկնայ այսինքն կընդունի՝ թէ ամուսնանալը կարելի է եւ բացառիկ : Ասոր հակառակը սնդոյ ողջ փիլիսոփայութիւն չկայ , նիւթապաշտ եւ զգայածու փիլիսոփայութիւնը՝ որ կհակառակի այս բարոյականին՝ ողջ չէ , քանի որ մարդուն բնութեան հետադասութիւնը զգայարանաց կոչալ վիճակէն կը ձեռնարկէ : Երբօրդ հառուածով բացատրելու պիտի ըլլամք՝ թէ քրիստոնէական եկեղեցին իւր հեղինակին կարծիքը ի՞նչ դրութեամբ տարածած է : Գալիք թերթին մէջ կկարդանք :

ՃԱՐՏԱՐՈՒԹԻՒՆՔ

Ա Ր ՈՒ Ե Ս Տ Ի Ց

Ի.

Եւրոպայի կրթական յառաջադիմութեան վրայ երկար խօսեցանք , ճիշդ այն դժբաղդ աղքատներուն նըման ` որոց երեւակայութիւնը եւ լեզուն հարուստ եւ գործի տէր մարդոց դանձատան վրայ սուր եւ անխոնջ կըլլայ : Սակայն թող մենք լեզուագար ըլլանք , թերեւս չատէն քիչ կարենանք հասկցնել :

Ասկէ առջի թերթերով յայտնեցինք ` թէ Անգղիոյ մէջ 1825 թուականին նախնական կրթութիւնը ծաւալելու համար ժողովուրդին ըրած շարժումը ինչ էր : Այս շարժման երեւան բերած դպրոցները ան ատենէն եւ այսր շատ աւելի յառաջ դացին : Նախնական պարզ կրթութիւններէ սկսան գործերնին ` արուեստական ճարտարութեան սահմանը մտան այս դպրոցները , այս տեղ չպիտի մնան , աւելի ալ պիտի ձգտին , եւ արդէն նախնական կրթութեան սահմաններէն շատ մը վեր ելած բարձրագոյն կրթութեանց նախակրթարաններ դարձած են : Այս յաջողութիւնը թեթեւ երկայնմտութեան գործ չէ :

Մեր երկրին մէջ, տե՛ս ակն՝ յայտնի շարիքը, որ մարդիկ կամ գրեւ կարգալ չեն գիտեր, կամ արուեստ մը չեն գիտեր, երկու կրթութիւն միանգամայն ունեցող բնաւ չ'կայ։ Չկայ կրօնք, որովհետեւ բան մը չեն նշանակեր այն ոսկերիչները կամ կօշկակարը կամ դերձակը, որ լրագիր կարդալու չափ՝ կարդալ, նամակ մը գրելու չափ՝ գրել, թուաբանական պարզ գործողութիւն մը ընելու չափ՝ հաշուել գիտեն, որովհետեւ եւրոպայի մէջ գուցէ ամենէն խեղճն ալ այդչափ բան գիտէ։ Պատճառն՝ որ կրթութիւն եւ ուսմանք առնելու ճանապարհները այնչափ անկոխելի են, որմէն յաւերճաբար արուեստ մը ուսանելու եւ վարժելու չափ ժամանակ չի մնար։ Ասոր հակառակ, եւրոպայի մէջ տղաքատի մը վեց կամ եօթն տարեկան տղան նախնական դպրոց կըմտնէ, ուր՝ ամբողջ թուաբանութիւն, հարթային երկրաչափութիւն, երկրաչափական նախագիտութիւն, գծագրութիւն, նկարչութիւն եւ քանի մ'ալ բնական եւ բնագիտական սկզբունքներ կուսանի, մինչեւ որ տասն եւ չորս կամ տասն եւ հինգ տարեկան հասակը գայ։ Դպրոցէն ելլելուն պէս՝ գործարան մը մտնելով արուեստական կրթութեան կըպարապի։

Մեր ո՞ր արուեստաւորը չափական գիտութեան վարժութիւն ըրած է, որ ոսկերիչ կամ քրկաթագործ կամ կարուակ գծագրութիւն կամ նկարչութիւն կրնայ ընել, եւ դարձաբար, որ դրագէտ ձեռքն արուեստ մը ունի, ո՞ր նկարիչ գործարանի մէջ բանի մը կաշխատի։ — ոչ ոք եւ ոչ ինչ —։ որովհետեւ կամ արուեստ կամ գրագէտ ըլլալու համար մարդկային կեանքը կարճ կուգայ տաճկաստանի մէջ, ալիքը չեկած չկրնար մէկը կամ միւսը քիչ մը ձեռք բերել։ Թշուառ վիճակ։ Գիտութիւնը առանձին մարդ չապրեցուններ։ Կարուստի ճամբայ գտնելու համար շուտ մը խմաստակ եւ խաբեբայ կըլլայ այն գիտուն ըսածդ՝ որ ձեռքը արուեստ մը կամ գրամագլուխ մը չունենար։ Արուեստը առանց չափական եւ նկարչական եւ այլն գիտութեանց միշտ կոշտ եւ տարժանելի կ'մնայ։ Մեր երկրին մէջ այս եր-

կու հարկաւորները իրար բերելուն ո՛չ ջանքը կայ եւ ո՛չ ալ կարեւորութիւն կը տրուի : Ուստի միշտեւ վերջը ոչ գիտութիւնները գիտութիւն պիտի ըլլան եւ ոչ արուեստները արուեստ : Բարեկիստոակ գիտնականի մը (Զօրայեանի) մօրգարէացած կերպովը , մեր արուեստներուն կոչաութիւնը Եւրոպայի գեղեցիկ եւ գիւրագին արուեստներուն միշտ տեղի պիտի տայ , եւ գիտուն կամ գրագէտ կոչուածներն այ անօթութենէ չորցած լեզու մը եւ գողգոջուն ձեռք մը միայն պիտի ունենան : Պէտք է ուրեմն նախնական կրթարանները գործունեայ եւ արդիւնաւոր վիճակի մը վերածել , որպէս զի տղային կեանքը չ'սպառած պէտք եղածը ուսանի եւ արուեստի մ' ալ պաշապելու եւ սովորելու ժամանակ ունենայ :

Տասն եւ հինգ տարեկան հասակէ վեր եղողներուն համար Պիրպէք անունով սկովտացի բժիշկը երեկոյեան լսարաններ բացաւ , որք մեծ ընդունելութիւն գտան Մնդգիոյ մէջ , ուստի աւելի քաջալերեցաւ Պիրպէք , գողցես խաչակրութիւն մը սահմանեց այս լսարանները շատցունելու եւ բոլոր կեանքը այս բանին դռնէն : Լըսարանները շատնալով կրթութեան եւ արուեստից ճանաչելը յառաջագիմնոյ Մնդգիոյ մէջ , եւ ասոր հետեւեալն եղաւ մեքենական հաստատութեանց գոյանալը : Սկիզբի մէջ նախնական կրթութիւնը խիստ բարիոր վիճակի մէջ ըլլալուն համար , մեքենական գիտութեանց եւ արուեստից յատկացեալ յառաջագիմութիւնն ուժով գընաց : Մնդգիոյ մէջ նախնական կրթութիւնն այնչափ առաջ գացած չըլլալուն համար , մեքենադիտական յառաջագիմութիւնն սկսաւ , բայց առաջին շարժումը մէկէն թուղաւ : Ոյս յառաջագիմութեան յատկացեալ հաստատութիւններն ալ առջի ձեւով չ'մնացին , փոխուեցան եւ հասարակաց դրօսավայրեր եղան , ուր գործաւոր մարդիկ իրենց կանայքն ու որդիքը ժողկելով գրեթէ ոչինչ ընթերցումն քնելու , գասախոսութիւններու եւ մանաւանդ զբօսեցուցիչ հնարքներու կը պարապէին : Եւ մանաւանդ անցնելով՝ երբ նախնական կրթութիւնը ձեւի

մտաւ , եւ նորակիրթ սերունդը երեւան եկաւ , այն
ատեն սոյն մեքենական հաստատութեանց մէջ դասա-
խօսութիւններն սկսան ըլլալ , հետեւողները շատնալ ,
եւ քսան տարիէ 'ի վեր Անգղիոյ մէջ այս հաստատու-
թիւնները իրենց նպատակին հասնելու շաւիղը մտան :
Այսօր՝ այստեսակ մը դպրոցներուն մէջ տեսական եւ գործ-
նական դիտութեանց վրայ անանկ հասուն եւ փորձա-
ռական դասախօսութիւններ կըլլան , որ յաճախորդ-
ները կը շատնան , եւ կանոնաւորապէս կըարդանան ,
ոչ թէ առջի պէս զուարճանալու կամ դբօսնլու՝ այլ կըր-
թուելու համար կվաղէ անգղիացւոց ուշիմ պատանե-
կութիւնը : Այս հաստատութեանց մէկ քանին բուն իսկ
մասնաւոր մարդու կալուած ըլլալով , ինչպէս Մանչես-
թրի մէջ , շատ ընդարձակ ալ շինուած են , մէջը հա-
րուստ մատենադարան , վերժանութեան և դասախօսու-
թեան սրահներ կան ընդարձակ պատրաստուած : Ման-
չեսթրի արուեստաւորները շատ մեծ բաներ հանգանա-
կութեամբ կընեն , ասոնք իրենց ծախիւքը յատուկ դա-
սատուններ ալ բռնած են , եւ իրենց համար ուղած
դասախօսութիւննին ընել կուտան :

Մեր երկրին մէջ , թողունք արուեստական եւ մե-
քենական դիտութեանց յատկացեալ լսարանները՝ որ
քնաւ . չկան , պարզ ընթերցանութիւնը տարածելու
համար վերջանալեան կոչուած թանգարաններուն ալ՝
սկսել ու դադրելը մէկ եղան , որովհետեւ նախնական
կրթութիւնը պակաս էր : Առանց փոքր 'ի շատէ՝ ճաշակ
կենալու ի՞նչպէս կարելի էր՝ որ այն ձեռնարկութիւնը
շարունակէր , դեղին արդիւնքը չ'փորձող երախային ի՞նչ
դժուար է դեղ խմցունել , գոյնը գեղեցկացնելով տը-
ռածը մէկ անգամ միայն կրխաբէ : Կրթութեան ամե-
նագոյն ճաշակը եթէ կենաց մեր ազգին մէջ՝ այնչափ
անգամ րադիւրներու մէջ հրատարակուած խել մը ան-
ուանական ընկերութիւնները ջնջուած եւ հանգանա-
կութիւնները այսօր փճացած չի պիտի լինէին : Չկար-
ծես , ընթերցող , թէ մեր կրթական յառաջադիմու-
թեան անյաջող շարժմունքը կառավարութեան անստոր-

բերութենէն է . ամեն կառավարութիւն իւր յառաջա-
գիմութեան նպատակն ալ միջոցն ալ ժողովրդեան մէջ
երեւցած գաղափարներուն վրայ յարմարցուցած է , և
ոչ թէ կառավարութեան ճաշակին վրայ , որ միշտ եւ
ամէն տեղ բռնաւորական է , ժողովուրդը իւր գաղա-
փարները կրկնապէս : Անդդիւր մէջ , երբ վերը պատմած
չօրաւոր շարժումնիս երեւան եկաւ , կառավարութիւնը
չկրցաւ անտարբեր մնալ , մինչդեռ անտարբերութիւնը
իւր սովորական քաղաքականութիւնն էր : Ինչպէս որ
նախնական կրթութեան , անանկ ալ արուեստական
յառաջագիմութեան դործոյն մէջ , կառավարութիւնը
բռնադատուեցաւ ժողովրդեան բաղձանքին հաւանել
եւ միջամուխ ըլլալ : Կառավարութիւնը երբոր Լոնտոնայի
առաջին արուեստահանդէսին մէջ Գաղղիոյ արուեստա-
կան արտադրութեանց գերադանցութիւնը տեսաւ , այն
ատեն ինքնին հաւանեցաւ միջամուխ ըլլալ եւ օգնել
ժողովրդեան վախճանաց : Տաճկաստանի մէջ իբր ար-
ուեստահանդէս բացուած մեծ պաշար ոչ ժողովրդեան
ճաշակին եւ ոչ կառավարութեան նախանձուն վրայ
բնաւ տարբերութիւն չբերաւ , որովհետեւ արուեստ-
ներու մէջ բնաւ տեսական գիտութիւն չկայ , քանի մը
խոշոր արուեստներու մէջ ալ բոլոր եղածը որդի 'ի հօ-
րէ եկած անքնադատ կամ անմտադրական ձեռագոր-
ծութիւնն է : Ինչ յառաջագիմութիւն կարելի է ըլլալ
այնպիսի ժողովրդեան մէջ , որուն բոլոր արուեստական
վարժութիւնն եւ ճաշակը աւանդութեան հեղինակու-
թեան ներքեւ է , եւ այս նախապաշարող հեղինակու-
թեան առջեւ արուեստահանդէսն ինչ արժէք կրնայ
ունենալ :

Անգղիացիք քաջ 'ի միտ առին՝ թէ բացարձակ հար-
կաւորութիւն կայ իրենց արուեստաւորաց եւ համօրէն
ժողովրդեան ճաշակը դարգացունել , եւ ոչ միայն ար-
տադրող արուեստաւորին , այլ եւ վաճառողին ճաշա-
կըն ալ բարւոքել : Անգղիացւոց այս արթնութեան
գործնական վիճակը եւ անոր այսօրեայ հետեւանքը
պատմելէ յառաջ , կարգը կը բերէ՝ որ բիշ մ' ալ Գաղ-

Ը.

Գաղղիոյ նախնական կրթութեան ինչ ըլլալը՝ իմացունելու համար՝ 1867 թուականի հասարակայն կրթութեան պաշտօնէին նկարագրական յայտագիրը՝ որ վերջին Նաբոլէօնի ներկայացոյց՝ մէջ պիտի բերեմք ։

Երկրին մէջ, ըսած է պաշտօնեայն, ագիտաց խումբ մ' ունինք՝ որք հասակաւոր են, եւ հասակը լեցուն հասարակութեան համար դանձաժ կրթարաններու մէջ ուսմունք կառնեն ։ Այս խումբը ինչ թիւ ունենալը հասկնալու համար պետութեան բոլոր դաւաճապետներուն հաշուել տուի՝ թէ ո՞րչափ ամուսնացեալներ արձանագրութեան տումարին մէջ ինքնագիր ստորագրել են 1856 թուականին ։ Ընդհանուր հաշուով հասկցուեցաւ՝ թէ հարիւրին քսան եւ հինգ արնոց մէջէն եւ քառասուն եւ մէկ կանանց մէջէն ստորագրութիւն դնելու չափ անգամ դրել կարգալ չեն դիտեր ։ Ասիկայ պարզ գիր մը դրելու եւ կարգալու չափ պահանջուած յառաջագիմութեան ցաւալի վիճակն է ։ Գաւառներ կան՝ որոնք ուրոյն հաշուելով, հարիւրին վաթսուն եւ եօթն այրերէն եւ մինչեւ իննսուն եւ ութը կիներէն, ամուսնական դաշնագրերը ինքնին չեն կրցեր ստորագրել ։ Նոյն տարւոյ ուրիշ վիճակագրութիւն մ' ալ կը յայտարարէ՝ թէ կէս միլիօնէ աւելի տղայ, եօթն տարեկանէն մինեւ տասներեք տարեկան հասակը բնաւ կրթութիւն մը չեն առած ։ Գաղղիոյ ժողովրդեան այս ցաւագին վիճակը տխուր տպաւորութիւն ըրաւ բոլորին վրայ, դպրոցները առջի նուազ թուով չի մնացին, եւ օր ըստ օրէ շատնալու վրայ են ։ 1867 ապրիլ 10 ին օրինագրութիւնը վճռեց՝ որ նախնական մարզից կրթարաններ շինուին 5735 հատ, Անկէ ասդին կրթութեան խափանարար

մէկ պատճառը վերնալու՝ հետզհետէ առջի տխուր վիճակը կը դարձանուի ։ Յիշել տնգում չ'արժեր՝ թէ տաճկաստանի ժողովրդեան մէջ գրեւ կարգաւ գիտողները եւ կամ ստորագրութիւնը դնել կարողոյնները ինչ համեմատական չափազանցութիւն ունին եւրոպիոյ աշխարհի ժողովրդեան նայելով ։ Բայց այս ալ դիտել արժան է՝ որ տաճկաստանի քուն տիրող ժողովուրդն աւելի ցաւալի վիճակ ունի քան զհպատակ քրիստոնեայները նախնական կրթութեան միջոցաւ իսկ անմենապարզ սկզբանցը , դրելու եւ կարգալու , մէջ ։ Բայց որոյ հոգ Եւստոսկալի տաղնապը՝ որ ամբողջ տաճկաստան մը կը պատէ ։

Գաղղիոյ մէջ՝ ուր ժողովուրդը աղատասէր է , եւ աղատական օրէնքներն աւելի վարելի են , ինչպէս է մաքի կատարելութիւնը ընդհանրացնելու օրինաց խնդիր , բայց դարձեալ անկարելի եղաւ նախնական կրթութեան բացարձակ ընդհանրացում մը ալ ։ Յո՛ւ որ արդէն մարդոց հարիւրին տասնը կամ քսանը խօթումիւ կըլլայ բնականաբար , ուրիշ տառնաւոր տէր կան՝ որ ուզուած ընդհանրացումը կը խախտեն , եւ դարձմաներ անհնար չէ , ինչպէս է ժողովրդեան անտարբերութիւնը , որ նախնական կրթութեան օգտակարութեանց միայն համոզում մը չունենալով՝ իրենց սովորական կեանքը զուակնելուն ապագայ կենաց կանոն կը սեպեն ։ Գիւղ քաղերու մէջ մանաւանդ՝ զաւակաց հայրեր ինչ նիւթական յաւաքագիտութիւն որ ունին՝ անոր ընթացքը երկատարեն զաւակներուն միայն , իրենք ծանր աշխատութեանց պարտաւորու առեն զուակնելուն ալ կը պարտաւորուեն թեթեւ աշխատութեանց եւ կենդանի արածեցնելու ։ Ուն ծնողքներն ալ՝ որ հարուստ են , իրենց զաւակներուն միայն տեսնուած քիչ մը չահախնդրութիւնը տանը ապագային բաւական ըլլալու լրացեալ կրթութիւնը ունեցած կը համարին ։ Քաղաքներու մէջ ալ ասիէ տարբեր չէ , արուեստ մ' ունեցող հայրը զաւակին կրթիչը կըլլայ , եւ զաւակը վաճառիկ հասակէն սկսեալ հօր ձեռքի տակ աշխատելով

ապրիլ կըսորվի . բայց ասիկա ապրիլ չէ , քանի որ կա
նուխէն մտաւոր կեանքը ըստ բաւականի ապահովեալ
չէ . եթէ մօտ տեղուանք հանք մը կամ դործարան մը
կայ ` մինչեւ ութ տարեկան զաւակներուն մատաղ ուժը
ըրենց շահատիրութեան դործիք կընեն հակառակ
ամէն խղճմտութեան .

Գաղղիոյ հասարակաց կրթութեան տեսչութիւնը
խորհելով ` որ այս աղետներուն առաջն առնու , ամէն
միջոց ՚ի դործ դրաւ : Որովհետեւ հաւասարապէս ամէ
նուն վրայ , այն է թէ՛ ծնողաց եւ թէ՛ զաւակաց վրայ ,
չէր կրնար ազդեցութիւն բանեցունել , ուստի բոլոր
ուժը ուսուցիչներու վրայ կեդրոնացուց . հին , կոշտ ,
ինքնահաւան եւ միայն ունակական ուսուցիչներու տեղ
նոր , կարող եւ նախանձայոյղ դաստիարակներ դրաւ .
ասոնց հրամայեց այնպիսի կրթական միջոցներ դործա
ծել ` որովք վարժարանը տղայոց սիրելի ըլլայ եւ յա
ռաջագիմեն . կանոն տուաւ ` որ դաստիարակութիւնը
ժողովրդեան դործնական պիտոյից յարմարցունեն , եւ
աւելի օգտակար եւ արդիւնաւոր ընեն կրթութիւնը :
Ուսուցչաց յատուկ կաճառ սահմանեց խօսակցութեան ,
ուր իւրաքանչիւր ուսուցիչ իւր փորձառութիւնը բա
ցատրելով ` կրթութեան դիւրացուցիչ միջոցներուն եւ
փախճանին վրայ զիրար աւելի կրլուսաւորէին : Գործու
նեայ եւ յարատեւ տեսչութիւն մը շարունակելով փրա
նին ` նորէ նոր կընդոստուցանէր դաստիարակները ,
արժանաւոր դասատուաց մեծ մեծ պարգեւներ կու
տար , վարձքերնին կ'աւելցունէր եւ ուրիշ պատուա
ւոր վարձատրութիւններ կընէր : Այս միջոցները դործա
ծուելով բաւական զգալի յառաջադիմութիւն եղած է
Գաղղիոյ մէջ : Ուսուցչաց կաճառը շուտով իւր յանձն
առած կրթիչ առաքելութեան վախճանին հասաւ .
գիտնական եւ պարկեշտ դասատուաց անհատական ազ
դեցութիւնը այնչափ զօրաւոր եւ հաւաստի եղաւ Գաղ
ղիոյ մէջ , այնպէս որ ` այն դասատուաց տեղ ` որ ե
ւրանդ չունին , մանաւանդ թէ անձնատէր եւ անբաւա
կան են , երբոր ուսուցիչը փոխուէր եւ անանդուն :

անձնանուէր եւ կարող մէկը յաջորդէր՝ վերադառնալով լեցուէր վարժարանը եւ կը յաղթուէր ծնողաց անտարբերութիւնը : Այս միջոցը , ըսած է վիճակագիր Պոմպէտը , անպատշաճ էր հրաշքը եղաւ :

Գաղղիոյ ժողովրդեան ծնողաց վարքը եւ անտարբերութիւնը՝ մեր երկրին մէջ աւելի սաստիկ է : Բայց ինչ օգուտ՝ որ այս անտարբերութիւնը դարմանելու հոգը ըրած չենք : Գարմանին կերպը Գաղղիոյ կրթութեան պաշտօնէին խորհած եւ դործադրածն է . դաստիարակներ յարուցանել՝ որ թմրած , ինքնահաւան , թեթեւամիտ եւ տգէտ չըլլան : Այս բարքը ունին , քիչ քացառութեամբ , մեր բոլոր դաստիարակները : Շատեր կան՝ որ իրենց թեթեւամտութեամբը ծնողաց եւ ժողովրդեան նախապաշարմաց դէմ անժամանակ եւ անպատեհ յարձակումներ կընեն . մեծ մաս մը կայ՝ որ իրենց անկարողութիւնը պատասպարելու համար դպրոցի մէջ պաշտօն ունին՝ այս կամ այն ազդեցութեանց չընորհիւ , ատանկով վարժարանը այնպիսի դաստիարակաց համար կերպ մ'անկեղանոց եւ հիւանդանոց դարձած է : Դաստիարակ կամ ուսուցիչներ ալ կան՝ որոնց գիտցածը թերի է , եւ կամ չատերն ալ ուսում աւանդելու մեթոտը չեն գիտեր , պարսպ տեղը ամառկան վարձքերին կառնեն , բայց արդիւնք մը երեւան չ'դար :

Ուսուցչաց կարգը կրթելու համար վարժապետական ժողով մ'ունեցանք , որոց բոլոր գիտութիւնը աշխարհաբառի եւ գրաբառի խնդրոյն վրայ հասաւ , չ'կրցաւ ալ խնդիրը լուծել եւ զլուեցաւ : Ասանկով մեր անապատին վրայ ծաղիկ բուսներէք չունի :

Գաղղիոյ մէջ այս պատուական ուսուցիչները ոչ միայն իրենց սլարկեշտ եւ եռանդուն մտաւորականովը ժողովրդեան սրտին սառցոյր քակեցին եւ հալեցոյցին , եւ մատաղ մանկուոյն սիրտը կրթութեան ընտելացնելով՝ Գաղղիոյ մտաւորական ապագայն ասպնդեցին , այլեւ հասակաւոր մարդոց համար երեկոյեան վարժարաններ բանալով իւրաքանչիւր քաղաքի եւ գիւղի մէջ դաստիարակութեան ասպարէզը ընդարձակեցին :

Երեկոյեան վարժարաններու վրայ խօսելիք ունինք ,
բայց առաջ կիրակօրէից վրայ քիչ մը ծանօթութիւն
դրենք :

Թ.

Կիւրակօրեայ վարժարաններու սկիզբը , ինչպէս որ
կըկարդանք տարեգիրներու մէջ , 1564 թուականին է ,
որով չաբաթական դադմունքէ հանգիստ առնող ըս-
տորին ժողովրդեան կրթութիւն կըտուէր : Եր պաա-
մուի ` թէ այսպիսի կրթական միջոցի մը գիւտը Միլա-
նու արքեպիսկոպոսին է : Գաղղիոյ մէջ կիրակօրեայ վար-
ժարանին առաջին շինուածքը 1666 թուականին հիմնե-
ցաւ : Առջի բերան այս կարգի վարժարանաց ուսանե-
լի առարկայն բոլորովին կրօնական էր , կէս դար վերջը
ժողովրդական եղաւ : Այս միջոցներուն երբ միջնագար-
եան դատտիրակութիւնը օրհասի մէջ , եւ Լասպու-
կոչուած մարդոց չափազանց ազատասիրական մտածու-
թիւնը ժողովրդական երթութեան այլանդակ եւ ան-
կարգ ձեւեր կը հնարէր Գաղղիոյ մէջ , անգին Անդղիա
կիրակօրեայ վարժարանին մեթոտը շնորհակալութեամբ
կըպահպանէր եւ յառաջ կը տանէր , Վիճակագրի մը
տեղեկութեանցը հաւատարմով լրած եմք ` թէ կիրա-
կօրեայ դպրոցներուն այժմու թիւը 24,000 ի կըհասնի ,
որոց մէջ 2,300,000 տղայք կըկրթուին : Փաբլիկի եւ ա-
նոր արուարձաններու եւ բոլոր դառ առայ մէջ 750 ի մօտ
այս տեսակ դպրոց կան , եւ 33,000 աշակերտներ կըը-
թութիւն կ'առնուն :

Հասակաւորներու կրթութեան սկիզբը Անդղիա ե-
ղած է : 1811 թուականին ատենները Անդղիոյ մէջ
Աստուածաշունչի տարածման ընկերութիւն մը ` որ ձրի
Աստուածաշունչ գիրք կը ցրուէր , Պրիսթօլ քաղաքի
աղքատ բնակչաց Աստուածաշունչ բաժնեւր համար

խմանալ ուղեց լ թէ որչափ զիրք պէտք կըլլայ, եւ գը-
տաւ որ խիստ շատերը կարդալ չեն գիտեր. ուստի դա-
գրեցուց Աստուածաշունչի հրատարակութիւնը եւ ու-
նեցած դրամադրսով Հասարակաց դպրոց մը հիմնեց, որ-
պէս զի մեծ ու փոքր առ հասարակ կըթուին : Գրե-
թէ երեք ամսուան մէջ երկու սեռի համար ինն հա-
զարոց շինեց, որոց մէջ երկու սեռէ երեք հարիւրի
չափ մարդիկ կըկըթուէին : Միամեայ առաջին տեղը
կադրին հրատարակութենէն ետքը՝ Պրիսթօլի մէջ եւ
անոր շրջակայքը իննէն զատ ուրիշներ ալ բացուեցան,
եւ երկու տարի չանցած՝ անոնց մէջ կըթուութիւն առ-
նողներուն թիւը երկու հազարի մօտեցաւ : Այս ընկե-
րութեան ձեռնարկած գործին յաջողութիւնը քաջալե-
րեց ուրիշ շատ քաղաքաց հասարակութիւնքը, որով
բազմապէս այս դպրոցները, գիւղերն ալ օրինակ առին
ասոնցմէ : Անգղիացին իւր այս ձեռնարկութիւնը ու-
ղեց անցունել Գաղղիոյ մէջ : ոչ սակաւ հպարտութիւն
էր այս, բայց ինչ օգուտ՝ որ արդար էր իւր օգտին
ու յաջողութեանց համար : 1846 մարտ 23 թուականով
նամակ մը՝ զոր անգղիացի կրօնավիշ փարիզի նախնա-
կան կըթուութեան գործը վարող ընկերութեան կըգրէր,
կը յորդորէր զընկերութիւնը՝ որ հասակաւորաց դպ-
րոցը բանայ Գաղղիոյ մէջ՝ յարացոյց տալով անգղիա-
ցուց յաջողութիւնը :

Ճշմարտ է՝ թէ հասակաւորաց սահմանեալ դաս-
տիարակութիւնը շատ շուտով կը դաբմանէ ժողովր-
դեան մէջ տգիտութենէ յառաջ եկած եւ արմատացած
անբարոյականութիւնը, կըպակսին դատարկապորտը,
ժամանակի օգտակար գործածութիւնք կ'ըլլան, ընտան-
եաց մէջ ընթերցանութիւնը եւ անկէ օգտակար եւ բա-
րոյական կըթուութիւնը կըյաճախէ, խաղի եւ անառակ
զբօսանքներու ծախքերը կը վերնան, տնական տնտե-
սութեան իրական օգուտները կը բաղմանան, արուես-
տագիտութիւնը կըյառաջագիմէ եւ հասարակաց բարե-
կեցութիւնը կըհաստատուի : Գաղղիոյ նախնական կըթու-
թիւնն ստանձնող ընկերութիւնը յանկարծ համոզուեցաւ

այս օգտակարութեանց , Անդրկաղիններէ եկած այս դը-
րութիւնը ուրախութեամբ ընդունեց : Հասակնին առած
երիտասարդներ եւ կատարեալ մարդիկ , որ իրենց ան-
ցեալը առանց դատարարական անցուցեր էին , այս
պակասը լեցունելու համար ձմրան երկայն գիշերները
տեղւոյն դպրոցի ուսուցչին քով կը ժողովէին , եւ մաս-
նաւոր դասառութիւններ կընէին : Եւ որպէս զի աւելի
գրդուելին այս աշակերտները իրենց ձեռնարկած աշխա-
տութեան մէջ՝ կ'ստատանայր ընկերութիւնը իրենց ձեռ-
քերը վկայականներ եւ յանձնարարական դրեր տալ՝ և
ուրիշ օգտակար եւ շահաւոր պաշտօններու հասցունել :
Ուսուցչաց այս վերադիր աշխատութիւնը ընկերութիւնը
կը վարձատրէր՝ մասնաւոր դուստր մ' ալ գիշերային
աշխատութեանց համար վճարելով :

Ընկերութիւնը հակառակ իւր սյնչափ անձնանուի-
րութեանց մեծ յաջողութիւն մը չկրցաւ ձեռք բերել .
զի որչափ մինչեւ դաւառաց մէջ հաստակաւորաց կըրթու-
թեան խնդիրը դնաց եւ դորձադուեցաւ , սակայն եւ
այնպէս փոքր մանկանց եւ աղկանց դպրոցները բա-
ւականին չափ սրտորաստ եւ ասոնց դատարարականութիւնը
բարեկարգուած չ'ըլլալուն համար՝ կարելի չէր եղած
խափանել այնչափ սոցիտաց հեղեղը՝ որ երկար ժամա-
նակի մէջ կուտելով՝ հետզհետէ անսպառ յորդութեամբ
կը վաղէր : Ուստի կառավարութիւնը , խորհրդարաններն
ընկերութիւնները փոքր հասակէ եղող երկսեռերու դպ-
րոցները շատցուցին , եւ խստիւ արգելեցին՝ անհո-
գութիւնը՝ զոր կընէին անտարբեր ծնողք , իրենց զաւա-
կաց մանկական հասակի մէջ ամէն օր վարժարան երթա-
լուն ուշագրութիւն չ'ընելով : Մեր երկրին մէջ ասկէ
քանի մը տարիներ յառաջ՝ երբ գլխահարկը տառն եւ
հինգ տարեկանէ վեր եղողներէն կ'առնուէր , որ ըսելէ
դպրոց երթալու հասակի տղայք ազատ կը ճանցուէին
այնպիսի տուրքէ , եթէ գտնուէին այնպիսի ծնողք՝ որ
զաւակներուն փոքր հասակը իրենց շահուն դորձածէին ,
տեղացի առաջնորդները կամ կըրթատէր թաղապետները
այն ծնողքներէն՝ գլխահարկ առնելու սպառնալիքներ

կրնէին ծնողքներուն , այնպէս մեկներով օրէնքը թէ կառավարութիւնը դպրոց չգաղտնեւորէն այս գլխահարկը կը պահանջէ : Այս ստանալիքը դէժ նուազ ազդեցութիւն մը կրնար ընել ծնողաց անտարբերութիւնը դարմանելու : Բայց այս վերջին տարիներուս ամեն շնչաւոր արուեստ վրայ գլխահարկ օտհամանուիլը շատ մ'ապուշ ծնողքներու առիթ տուած է աղաքները իրենց գործին աշխատցունելու : Շատ ոչ ինչ պատճառ կը թուի այս օրէնքը կերպով մը , սակայն ալ դէն հիւանդոտ մարդուն ամենէն թեթեւ առիթն ալ մեծ պատճառ կ'ըլլայ հիւանդութիւնը զօրանալուն . այսպէս պէտք է հասկընալ մտքի հիւանդութեան դաշտը այս նուազագոյն առիթն ալ :

Գաղղիոյ պետութեան իշխանական ազդեցութիւնը նախնական կը թուութեան տարածուելուն այնչափ պիտի չգորէր թէ Ուսուցիչներն ալ եռանդուն , աշխատասէր եւ անշահասէր մարդիկ չ'ըլլային : Ասոնք իրենց ընծայուած պատիւը եւ վստահութիւնը վարձքէ մեծ կը համարէին : Ուսուցչաց առած տարեկան վարձքը ինչ ոչինչ բան ըլլալը հասկցնելու համար կ'ըսեմք թէ Գաղղիի մէջ ցորեզին ութը ժամ եւ իրիկունները երկու ժամ աշխատելու համար ուսուցիչները տարին 500 ֆրանք թոշակ կառնէին 1837 թուականին : Այս չափը մինչեւ 1850 թուականը գրեթէ առանց փոփոխութեան մնաց : 1830 թուականէն մինչեւ 1863 , Գաղղիոյ նախնական կը թուութիւնը լայն տեղատուութիւն մը ունեցաւ , որուն պատճառն ուրիշ բան չ'էր կրնար ըլլալ թէ ոչ քաղաքական յեղափոխութեանց անստույգ երեւոյթները : Ուստի հասարակաց կը թուութեան պաշտօնեայն Ուսուցչաց ժողովին հարցուց թէ ինչ ընել պէտք է այս չարեաց առաջնառնելու համար : Ուսուցիչներն առաջարկեցին որ երկրին բոլոր ժողովրդեան վրայ քննութիւն մը բացուի եւ հասակաւոր ու փոքր դասերուն կը թուութեան հարկը ուրոյն գալոցներու մէջ իրաւութեամբ ներքեւ դուրս : Այս կերպը եթէ արդիւնաւոր ըլլար , զի նոյն գրութիւնը երկուստեքններուն

մէջ գրել կարդալ չգիտցող չպիտի դռնուէր . բայց այսպէս չեղաւ . շատեր կը գտնուէին՝ որ աղէտ եւ անկիրթ էին նախնական հրահանգներու մասին : Ասոր պատճառը մինչեւ ութ կամ տասներկու տարեկան հասակը՝ սովորածնին մինչեւ քսանը մոռնալնին էր . ուստի 1864 օգոստոս 13 ին երեկոյական դպրոցաց խնդիրը լաւ ծուեցաւ, եւ առաջարկուեցաւ պարզեւ սոալ այն երեւ տասարդաց՝ որ երկրագործական կամ արուեստական աշխատութեանց մէջ դպրոցէն առած դաստիարակութիւննին մօքէ չհանելէ զատ մանաւանդ թէ կր զարգացունէին : Այս դաշտիարը մեծ ընդունելութիւն գտաւ Գաղղիոյ մէջ թէ եւ շատերը կ'ենթադրէին՝ թէ, ուսուցիչները տուրնջնախան աշխատութեանց վրայ երեկոյական յաւելածը ձրի չ'պիտի ընդունին, դոր ծաւորները կապելանոցի եւ ցայգախաւուց հեշտութեանց սովորած ըլլալով դասառութեան չ'պիտի երթան, եւ քննութիւն տալու համար դաւառագլուխը չ'պիտի ժողովուրի : Այս ենթադրութիւնը անոր համար սխալ եղաւ, որովհետեւ հաշիւ չ'էր եղած դասատուաց աշխոյժն ու անձեանուիրութիւնը, աղէկ գնահատուած չ'էր եթէ շինականին եւ եթէ քաղաքացւոյն մէջ դդալի ըլլալ սխաւ իմացականութեան իրաց վսեմ պիտոյքը : Իպրոցները բային ուսուցիչք, աշակերտները գաւառագլուխները խուռնրթաց դիմեցին իրենց աշխատութեան վիճակը յայտնելու զանաղան վորձերով, եւ քընիչները զարմանօք տեսան՝ եղած յառաջագիմնութիւնը :

Ծարտեալն :

Վ Ե Պ

Հ Ա Ճ Ի Ս Ա Ֆ Է Ր

ԹՈՒՄՔ Ե ՍԷՄԵՐՎԱՆՅՏ

(Գորանահոփին , ՏՏ'ս ԹԻ- Է. Երբ 432)

Գ.

ԳՍԵԼԵՐԸ

Սըմրղանտի դէպ 'ի Պուխարա տանող ճամբուն եւ զերբը դանուած անտառէն մէկմէկու ետեւէ հինգ գայլ դուրս կ'ենէին երկչոտ քայլերով : Անտառը՝ վարուն ճամբէն որոշող միջոցէն շտապաւ կ'անցնին , վայրկեան մը հովտին մէջ կ'անհրեւութանան , եւ մէկմէկու ետեւէ ճամբուն վրայ բարձրացած զսո 'ի վայրէն դէպ 'ի վեր կ'ենեն : Հոն կը պառկին , եւ գորշագոյն մարմինն իրենց աւազի դունդին հետ մեանալով՝ անկարելի կ'ըլլայ իրարմէ զանազանել : Ճիրանաւոր ստաբերին փութելով՝ դէթէ երկու հաւասար դուղահեռական գծեր կը կաշմեն : Խարտեաշ մողերն իր կը սարսփի , եւ ըցտած ալանջնին չղածգական շարժումներով կը թոփուեն : Ակուայնին կը կրճտն զայբաղին եւ սովատանջ , եւ իրենց լուսածին բիբերը շարունակ ճամբուն վրայ կը բեւեռեն որ անզգալի կոր դժով օձապտոյտ ձեւ մը կ'առնու կա :

դամախեաց փոքրիկ մէկ անտառէն դուրս երկննայով Խիստ հ'ռին ճամբուն վրայ երկու սեւ կետեր արագու թեամբ կրշարժին :

Այս ճամբան անտառատին սահմանն է : Սըմըրդան տն թիկունքէն բարձրացած Շապոնազա լեռը՝ տա կաւին հիւսիսոյ կողմէն կրնայ նշմարուիլ, իսկ ալ կողմէն աչաց տեսութեան տակ չափաւորանալուող լայնածաւալ անապատներ կը տեսնուին : Եղեգունք աստեղաց տկար յոյսէն փայլելելով կը շարժին, Զերաֆչան դեմն աննշմարելի կերպով խոտոց մէջէն կը հոսի, եւ ինք զինքը կը յայտնէ սուր եւ քաղցրաձայն կարկաջով մը : Զախ կողմէն՝ խոր, անեղբ եւ մութ անտառը՝ կապարեայ միծ ամպի մը նման՝ զինքը շրջապատող վայրաց դեղնագոյն գծին մէջէն սեւաթոյր դունով կը բարձրանայ : Հարաւոյ կողմէն՝ կապուտակ երկինքը երկրագնդիս հետ եղեքած՝ թուիս գունով կ'երեւի, եղեգանց մութ դեղին դոյնն ալ՝ կարծես թէ հորիզոնին վրայ բաժանման դիմ մը կը ձեւացնէ գազաթնակէտ եղող կապուտակ կամարին, եւ հեռուէն տեսնուած թուիս երկնից մէջ տեղը : Այս մութ երկինքը, այս եղեգները՝ որ մարդու ձեռք տնկուած ցիցերու կը նմանին, սնապառլին մուտքը կ'որոշեն :

Այն սեւ կէտերը կրմեճնան, երկու ուղտեր դէպ ի սնապառլը կ'ուղղին : Գայլոց մին գաղտադողի ճամբուն միւս կողմն անցնելով աւագին վրայ կը պառկի զառ ի վայրին հսկառակ կողմը :

Ուղտերն արագութեամբ յառաջ կ'ուղային. մէկուն վրայ Հաճի Սաֆէր՝ որ զէմինէ բաղկացը մէջն առած էր, միւսին վրայ Թաթար ուղտապանը՝ որ Սաֆէրի հեծած ուղտին ասնձէն կը քաշէր :

Յանկարծ ուղտերը սարսուեցան, և քանիցս կանաչ լորձուքներ ժայթքեցին : Սը կողմի գայլը ոտքի ելաւ, եւ իւր չորս բնկերներն ալ իւր ետեւէն շարուելով՝ պոչերնին բարձրացուցին, եւ լեզուին դուրս երկնցը նետով՝ փախչող ուղտերուն ետեւէն սնդեցան լուռ եւ արագ կերպով :

Իրին ետեւի կողմը նամակուն վրայ կաւակերտ եւ աւաղին մէջ կորսուած խրճիթ մը կայ : Ետեւի Սարթի մը անոր մէջ թէյ եւ կարկանդակ կը ծախէ անցնող դարձող կարաւաններուն : Այն գիշերը Սարթին իւր խրճիթին առջեւն էր , տեսաւ որ այս հինգ չար եւ փառաւոր որսորդք շան պէս այս լուռ եւ անձայն հեծելոյ ետեւէն կըլաղէն , Նոյնպէս նշմարեց որ ուղտապանին սրածայր գլխարկը օդին մէջ կը ծածանի իւր ուղտին ընդօստ ընթացքին պատճառաւ : Տեսաւ այն կտաւէ պարկը՝ որ զէմինէ ծածկելով՝ զինքը դիակի մը կը նմանցնէր :

Այս ամէնն իրեն ցնորք թուեցաւ այս անբաւ միայնութեան մէջ , եւ գետինը թքնելով շուտ մը խրճիթը մտաւ :

— Շէ՛քն , ըսաւ բարձրաձայն , Աստուած անիծէ զինքը :

Սարթին ձայնէն ուղտապանն արթնցաւ , եւ հետաքրքրութեամբ շուրջը նայեցաւ : Գայլերն իւր մօտէն կ'երթային , եւ ուղտերու սմբակներէն բարձրացած թանձրամած փուղին մէջ աչքերնին կրակաւորէին վերելած կայծերու պէս կը փայլէին :

— Եհէ՛ , աղաղակեց ուղտապանը մատով Սաթիերը խթելով եւ դայլերը ցոյց տալով :

— Թո՛ղ վազին : պատասխանեց Սաթի , պիտի չհամարձակին վրայնիս յօրձակելու :

Այսպիսի միայնութեան մէջ մարդկային ձայնը խիստ անսովոր արձագանգներ ունի , ուր նայն ձայնը խիստ քիչ անդամ կըլսուի , եւ կարծես թէ լսուածը վայելի եւ անծանօթ գաղանի մը աղաղակն է , եւ չէ թէ մարդու ձայն :

Գայլերը հինգն ալ միատեղ կանկ առին , երկար շունչ մը քաշեցին , ախանջին տնկած շուրջներնին թափանցիկ հայեցուած մ' արձակելէ յետոյ՝ դարձեալ սկսան իրենց լուռ եւ սրարշաւ ընթացքը շարունակել ուղտերուն ետեւէն որ շարունակ կը փախչէին :

Եղեգանց դեղին գծին վրայ եղած սեւ գիծը տալիս առ տակաւ կ'աներեւութանար եւ երկու գիծերը

միօրինակ գունդ մը ստուերին հետ կը չփոթուէին : Չէրաֆշանի ձայնն որդակի կը լսուէր , եւ նոյն գետոյն վրայ ձգուած հնդկեղեգէ կամուրջ մը որ պողոտայն ա- նապատէն կ'որոշէր , կարծես՝ թէ բարձր եւ խոշոր ցի- ցերու վրայ հաստատուած էր : փոխառականք յոյս կա- մուր՝ը կը տեսնէին , որով կրնային փրկուիլ . դայլերն ալ տեսան զայն , եւ տխրագին ձայնով ոռնալով՝ յանկարծ ուղտերուն առջեւը ցատկեցին :

— Էհէ՛ , բաւ ուղտապանը արհամարհանօք , վա- տերն անապատին մէջ կեանքերնին վտանդի մէջ դնե- լու պիտի չհամարձակին , եւ կը լսէ՞ք ինչպէս կատաղու- թենէ կ'օռնան :

Խտկոյն եղեգները ծռեցան իրր թէ երկրի տակէ փչող սաստկաշունչ հովի մ' առջեւ . Չէրաֆշանէն եկած թեթեւ ձայն մը մի եւ նոյն ատենի մէջ քանի մ' ան- դամ քանի մը տեղեր լսուեցաւ , Ռեղտերը սկսան դո- ղալ եւ ծունկերնին ծռեցին իրր թէ ծունկ չոքելու համար : Գայլերն աներեւոյթ եղան , ագինին իրենց սրունից մէջ , ականջին դէպ 'ի թիկունս ծած , ճամ- բուն վրայ կը սողային պիտ տեղը՝ ուրկեց յառաջ ցատ- կելով անցած էին :

— Աւա՛ , վա՛ցր մը , ազաղակեց ուղտապանը :

Նոյն տեղը երկու անգամ սօսափող եղեպանց մէջ դեղին եւ խարտեաշ բան մ' երևեցաւ . անմշապէս ազնկաուր ձայնի մը արձագանգը լսուեցաւ , օրհա- սակնի 'ի ազաղակ խորտակեալ ոսկրներու ճարճա- տիւն : Երկրորդ անգամ նուազեալ ցաւագին ազաղակ մը լսուեցաւ , վերջապէս դարհուրելի մռնչիւն մը որ կատուի մլաւ լն կրնամանէր , ինչպէս բոտաման ձայնը ծխ- նելուզի չոր փայտի ճարճատիւն :

Ասիկա հազիւ թէ մանրերկրորդ մը տեսեց . Սա- ֆէր ուժիկն հարուած 'ի զգաց , իւր ուղտը ցաւա- դին հեծեծանք մ'ա ձակեց . յետս խրտեցաւ , եւ հողմ'յ արտադրութեամբ ճամբէն ետ քաշուեցաւ :

Սաֆէր մարդկային զգացմամբ յուզեալ ուղեց ուղ- տը կառեցունել . բայց տեսաւ որ ուղտապանին բռն-

նած սանձին յարմարցուած սամետին կենդանոյն վը-
ղին վրայ անշարժ կախուած էր : Թաթարն ինկած ա-
տենը սանձը կտրած եւ ուղտին ունդաց մէկ մասն ալ
խլած էր , որ ցաւէն եւ վախէն խենդեցած այլ եւս
հաճիին ձեռաց չէր հնազանդեր :

Վաղըրը ուժգնակի կըմանչէր , պղտիկ տխուր ձայներ
եւ սուր հառաչանքներ արձակելով , որ տակաւ առ տա-
կաւ նուաշելով վերջը բոլորովին դադարեցան :

Սաֆէր գլուխը դարձուց , հինդ դոյլերը որ
պէս թէ երկրի տակէն դուրս ելած իրենց լուռ եւ
յամառ որսորդութեան սկսան : Հաճին գայլերուն մէ-
կուն հրացայտ բերերուն շեշտակի հայեցուած մը կշռեց ,
գայլը ունաց եւ իրեն ետեւէն միւսներն ալ սկսան ու-
րախական եւ վայրնի ձայներ արձակել : Կըկարծէին
թէ իրենք ալ վաղըին պէս որսերնին պիտի կրնան ճա-
րել :

Սաֆէր խռովեցաւ . Էմինէ որ այս ամեն դէպքերուն
տկանատես էր , առանց ճիգ մը հանելու եւ բառ մը ար-
տասանելու աչքերը վերցուց :

— Հանր՛մ , ըսաւ Սաֆէր , այս անիծեալ կենդանին
խենդեցաւ , ալ չեմ կրնար կառավարել եւ կըվախնամ
որ կորսուի՞ք :

— Միայն Աստուած է մեծ , պատասխանեց կինը :

Անաստատներն հեռ վհետէ աներեւութացան , հո-
րիզոնին վրայ սահման որոշող ցիցերու նման երկու
կաղամախի ծառեր երեւեցան , առջիկ վերջն ուրիշ
ծառեր , եւ աւելի հեռին ՝ Սըմրղանտի սպիտակ պա-
տերը :

— Անիծեալն զմեզ կրկին Սըմրղանտ կը տանի ,
աղտղակեց Սաֆէր , դարձեալ անհաստատներուն ձեռ-
քը պիտի իյնանք :

— Ո՛հ , ո՛չ , պատասխանեց Էմինէ դողտրիկ եւ
աղբրասխառն ձայնով : Երէկ առաւօտ , դու իմ հօրս
ծառայ ըլլալով զիս հարուածեցիր եւ աչքերդ արտա-
սուօք լի էին : Պիտի չթողուս որ կրկին անոնց ձեռ-
քին իյնամ , եւ զիս պիտի սպաննեն , այնպէս չէ՞ :

— Այո՛ , հանրմ , պատասխանեց թիւրքմէնուհին :

Սաֆէր գօտին խառնեց , կորածեւ երախակալով դաշոյն մը հանեց պատեանէն եւ զայն բերանն առաւ : Էմինէ այն մթութեան մէջ չողացող պղտկատիկը տեսնելով՝ տխրութեամբ ժպտեցաւ :

— Ձեռքդ չդուլայ , Սաֆէր :

— Ո՛չ :

Սըմըրզանտ աւելի տեսանելի կ'ըլլար : Սաֆէր չորս գմբէթաձեւ հոյակապ շէնքերը եւ քաղաքին շինուածոց աճաւ բազմութիւնը արդէն կրնար զանազանել : Խարուկի մը պզտիկ բոցը արեւելակողման հորիզոնը գոյնզգոյն զարդաւեց եւ Սըմըրզանտէն աւտնուած բոլոր առարկայները վարդադոյն եղան :

Յանկարծակի առաջին դայը կանգնեցաւ եւ հիանալի ոտամամբ ուղտին դաւակին վրայ ցատկեց , իւր սուր ակռայները ուղտին մօտ մէջ ընկղմեց , սակայն անմիջապէս աւազին վրայ ինկաւ , ողնայարը ջաղջալուած , աքացի հարուած մ'ընդունելով : Միւս դայերը հոտոտեցին զինքն եւ իմանալով որ տակաւին շունչ կ'առնոյր՝ իրենց ընթացքը շարունակեցին :

Դրեթէ ցաւն ուղտին թեւ տուաւ եւ օդը կը պատառէր : Քաղաքը միայն հարիւր քայլ հեռի էր , եւ տակաւ առ տակաւ ամրոցին խոր խրամներուն կը մտնէին : Սաֆէր խելքը զլուխը ժողովեց . . . : Դիմացը մահ . . . : Ոտքերուն ներքեւ մահ . . . : Դաշոյնը բերնէն դուրս հանեց :

Հրացանի հարուած մ'արձակուեցաւ . դայերը վարհուրած փախան իրենցմէ մին գետնին վրայ թողլով , ուրիշ հարուած մ'ալյաջորդեց առաջնոյն , ուղտը սրունքէն վերաւորուած դանդաղ կերպով դետին ինկաւ : Հաճի Սաֆէր եւ իրեն հետ եղող կինն իյարմէ բաժնը ունելով հեռին դետին ինկան , մէկը ճամբուն աջ կողմն եւ միւսն ալ ձախ կողմը :

Կաղամախի ծառոց մէջ Ռուս պաշտօնակալ մը սեւ ձի հեծած՝ իւր լայնափող հրացանն արագութեամբ կը լեզնէր : Սաֆէր ոտքի վրայ երած եւ դաշոյնն ի ձե-

«ին՝ Էմինէին կը մօտենայր ։»

Պաշտօնակալը հրացանը Սաֆէրին վրայ չտկելով ,

— Կեցի՛ր , աղաղակեց , կամ մեռա՛ր ։

Արշալոյսը առարկայները լուսաւորելու սկսած էր ,
Հաճին Ռըլիէֆը ճանչցաւ ։

— Ա՛հ , դա՛րձեալ դու ես , ըսաւ Հաճի Սաֆէր .
լա՛ւ , գործդ լմնցուր և սպաննէ՛ զիս ։

Ռըլիէֆ հրացանը իւր մախաղին փոկին մէջ դնելով ,

— Կը խարուխ , պատասխանեց , կեանքդ քեզմէ
վերցունել չեմ ուզեր . մի՛ կարծեր ալ թէ՛ զքեզ թշնա-
մանած եմ ։ Երէկ իրիկուն քեզի թէ՛ կեանք և թէ՛ ա-
ղատութիւն տուի , նոյնպէս հիմայ ալ . մեկնէ՛ ։

Հաճի արհամարհանօք ժպտեցաւ ։

— Բոլոր քուկիներուդ պէս խաբեբայ՝ և անողամ ,
ըսաւ ։ Յիմարութիւն կ'ըլլայ ըրածս եթէ ոտքով անա-
պատին մէջ կեանքս վտանդելու յանդգնիմ . և դիտես
սր եթէ քաղաքը մանեմ՝ անմիջապէս զիս պիտի բռ-
նեն ։ Խնայէ՛ ուրեմն շողքորթ խօսքերուդ ։

— Հաճի . . . ։

— Պատրաստ եմ մեռնելու . բայց այս կինն ալ կեն-
դանի պիտի չտեսնէք ։

Սաֆէր դաշոյնը վերցուցած Էմինէին վրայ յարձա-
կեցաւ . սակայն Ռըլիէֆ անոր նպատակը նախատեսելով
իւր ձին մտրակեց՝ սր լանջովն երկրորդ անգամ թիւրք-
մէնը գետին ձգեց . երկաթը հաղիւ թէ հեռի էր երբ-
տասարդուհւոյն կուրծքէն՝ սր քոյրը մէկ կողմ առած
էր հարուածն ընդունելու համար ։

Սաֆէր կատաղութեան փրփրելով , երկրորդ ան-
գամ ոտքի վրայ ելաւ մանրերկրորդէ՛ օր վերջը . Ռըլի-
էֆ ձիէն գետինը ցատկած էր ։

— Իրաւունք սունիս , ըսաւ զօրապետը , հրացանը
հեռին ձգելով ։

Եւ երբ Հաճի դաշոյնը շողացունելով՝ իւր առջեւ
կեցաւ , Ռըլիէֆ ձիոյն սանձն իրեն երկնցուց ըսելով .

— Ահաւասիկ ձիս , ազատ եղի՛ր ։

Սաֆէրին ձեռքէն դաշոյնը աւաղին մէջ ինկաւ ։ Այս

վեհանձնութիւնն՝ թխրքմէնին վայրենի բնութեան վրայ այնչափ ազդեցութիւն ըրաւ՝ որ քանի մը վայր-կեան բերանաբաց անշարժ մնաց, սակայն այս ազդեցութիւնն երկայն չտեսցւեց :

— Կարելի չէ որ խաբուիմ, մըմնջաց, որովհետեւ խիտտ ուշ է . ինձ ըրած անադդամքդ շատ մեծ է, եւ հիմակուան ցցուցած մարդասիրութիւնդ զայն ինձ մոռցնել չտար :

— Ինչպէս որ կ'ուզես :

— Ինձ խնայելով, երկրիդ թշնամւոյն խնայած կ'ըլլաս, որովհետեւ թշնամի եմ՝ և պիտի ըլլամ միշտ : Միտ դիր ինձ, Ուռուս, դիտ սպաննէ . այս երկուքիս համար ալ աղէկ է . բայց որովհետեւ դժութիւնը հոգւոյդ մէջ մտած է, Էմիրին աղջկիւր վրէժէ, և եթէ ես մեռնիմ ալ կընտրեմ քեզի :

— Ե՛հ, առանց քու օգնութեանդ կրնամ փրկել ղենքը : Զիտ կըրտա տտել . երկրի՞ն քեզի պէս թզուկ մը ի՞նչ կրնայ ընել . օ՛ն ի բաց դնա՛, ալ մի՛ խօսիր, որովհետեւ քեզի մտիկ ընելու ժամանակ չունիմ :

Զորապետին ձայնը Սաֆէր վարհուրեցուց, որ տուկաւին կըղանդաղէր . այն ատեն Էմինէ յառաջ դալով և ձեռքը ուռս պաշտօնակալին ուսին վրայ դնելով,

— Ի՞նչ է անունդ, հարցուց, իւր փախուկ ձայնով :

Որլիկֆ վրան նայեցաւ դարմացած :

— Սարգիս, ըսաւ ծիծաղելով :

Էմինէ քօղին ներքեկն սարդ խօնէ չքաղբաւ մը հանեց, որուն վրայ արարական սառելով տուն մը գըռաւ եւ Ղուրանէն :

— Ստիկա խմբիչատակիս համար պահէ, ըսաւ Էմինէ : Այս հաճիւն հօլս էլ - Ումրա Էմիրինն է : Աստուած դիտէ թէ բազդը քեզի ի՞նչ կը պատրաստէ, եւ այս համայնը թերեւս որ մը դքեղ փրկէ, ինչպէս դու դիտ սցսօր կըլիկես :

Էմինէ ձեռքն անոր երկնցնելով,

— Մեծապէս շնորհակալ եմ քեզնէ որ ինձ ապրաւ :

Թիւն կ'աւտան , եղբայր , ըսաւ :

Ուրիշէֆ Լաինէին ձեռքին վրայ խոնարհելով ,

— Տիկին , ըստ , ձեր յիշատակն երբէք պիտի չհոռւնամ : աճապարեցէք , որպէսեւ հիմայ դռները պիտի բացուին :

Երեսասարդութիւն Սաֆէրին ստիպողական նշան մ'ըրաւ , և հաճել լուռ ու ականջ ձիւ հեծաւ : Դրիշէֆ Լաինէին հեծնալուն օգնելով , վայելուչ քաղաքավարական շարժմամբ ձեռքը դիտարկին տարաւ , դառապանով ալ ձիոյն դաւակին վայնելուն պէս սրարչաւ մեկնեցան :

Նոյն պահուն Սաֆէր ինքն ալ ականջ կամօք ձեռքը ճակատին և կուրծքին տարած էր , որովհետեւ զէմիրն ուղունելու ձեն այս էր :

— Բոլոր այս հնդկաստանցիք , Սարթիք , Էօզպէքք , Գիլքաքք կամ Թիւրքմէնք անբան եւ անասուն են , ըսաւ Ուրիշէֆ ուսերը թօթուելով :

Դ

ԱՊՍՏԱՄԱՐՈՒԹԻՒՆ

Աստուծոյն թմրուկները գտնուելով զօրքերն արթնցան . պահապանները շարժուն կամուրջին վանդակը վերցուցին եւ Սրբազանի դռները բացուեցան :

Ուրիշէֆ կամարին առկէն անցած առեն , հայեցումը վաղցցին վրայ անկեց , որ ծանր կերպով բեռնաորում ուղտերու երկոյն շարքով մը դնուած էր : Իրենց ոտքերուն ներքեւ Սարթիկներն անկրկնութեամբ պառկած կը ծխէին . այս կտրուանը խոքանալէն Պախաւա կ'երթար , եւ իւր ճակատն շարունակելու համար քաղաքին դռանց բացուելուն կ'անդատէր :

Ուղիէֆ իւր արմուկներունն եւ գաւազանով ուղտն
բուն եւ Սարթիններուն մէջէն ճամբայ բացաւ , եւ ա-
ռաւօտեան ժամն եօթնին բնակարանը մտաւ : Լուա-
յունէն եւ փոխունէն վերջը՝ զբառեղանին մօտ նստե-
ցաւ Ռուսաստան զիւր գրելու նպատակաւ : Զօրապետն
ամբողջ երկու ժամու չափ մի եւ նոյն տեղը մնաց , զը-
լուխը երկու ձեռաց մէջ գրած եւ առջեւն ալ թերթ
մը սպիտակ թուղթ :

Բանքեր զօրականին դուռը բանալը զօրապետը սար-
սեցուց , որ երբ ետեւը դարձաւ՝ զգաց որ արտասուաց
երկու կաթիլներ իւր այտերը կը լծըծէին , ուստի խոկոյն
ձեռաց հակառակ կողմով աչքերը սրբեց :

— Պատալսքի զօրապետը , ըսաւ բանքերը :

Պատալսքի գլուարթ գիմօք զօրականին ետեւը կե-
ցած էր :

— Ստակնիդ կը բերեմ , սիրելի՛ս , ըսաւ Պատալս-
քի : Բնակարանս մտած ատեն ստակով հանդերձ նու-
մակ մը գտայ . խիստ յարմար ժամանակ գումարը
ձեռքս անցաւ , անմիջապէս հոս եկայ , բայց տախկա-
քեզի երախտապարտ ըլլալէս չարգելլըր զիս , զիտեք
Ուղիէֆ , որ ձեր անձնուէր բարեկամն եմ :

— Ի՛հ , սիրելի՛ս , երկայն մի՛ ընէք , պատասխանեց
զօրապետը , արհամարհելի անտարբերութեան դիմակն
երեսն անցընելով . այս ստակը ձեզի տալովս վնաս մը
չէի կրեր . վստահ էի որ զայն ինձ պիտի վերադար-
ձնէիք , եւ եթէ դէպքը բերէ եւ որ մը ձեզնէ ստակ
ուղեմ , ամենեւին պիտի չմերժէք :

Պատալսքի քրքիջ բառնալով ,

— Հասկցայ , ըսաւ , կատարեալ Սկեպտիկեանմ՝ էք
դուք , ոչ ինչ եւ ոչ զօր կը սիրէք :

— Թերեւս ճշմարիտ է ըսածնիդ , բայց ի՛նչ որ
ալ ըլլայ , երկուքիս մէկըմէկու բրած ծառայութեանց մէջ
ձերն տւելի մեծ է :

— Միթէ ես ծառայութիւն մ' ըրի՞նք :

— Այո՛ , ձեր ձին ինձ վտխ տուիք , զոր ես ալ առ-
կեց փախչիլ ուղող մէկուն ատիւ :

— Ի՞նչպէս : ո՞ր :

— Ձեր ձին առի , առանց ձեզնէ հրաճան խնդրելու . կը տեսնէք՝ որ ձեր ինձ ըրած ծառայութեան փոխարէնը հատուցանել կ'ուզեմ . սրբափ սխարտք ունիմ ձեզի :

— Ոչ ի՞նչ , սիրելի՛ս :

— Ես այդպիսի խօսք չեմ հասկնար , ընդ միջեց Ուրիէֆ խառիւ :

— Շատ լաւ , տեղը ձեր ձիւրէն մէկը կ'առնում :

— Լաւ , ընտրեցէ՛ք :

— Բացատրեցէ՛ք ինձ , ինչո՞ւ . . . :

— Ժամանակ անցնելէն վերջը , երբոր փոթորիկը հայթի :

— Ինչ փոթորիկ :

Նոյն պահուն բաները դօրականը սենեկին գուռը կէս բացած .

— Սպարապետին բանբերներէն մին եկած է , ըստ ձեր արհեստութիւնը պալատը կ'ուզուի .

— Լա՛ւ , կ'երթամ :

Եւ ձեռքը Պատարքին երկնցնելով .

— Ահաւորիկ սկսան փայլակներն , ըստ ծիծաղելով , Բաւական լուսցած էր՝ երբ երկու ին առանց ոտնաձայն հանելու՝ տիկին կոմսուհի Մարթա Ալբրախէմիս Մօլթօթֆիլն ննջարանը մտան , յարգանք քնացոյն տմէն կողմէ յըջապատող վարդապոյն բնակչայ վարդապոյրը խառնեցին : Կոմսուհին աչքերը բացաւ եւ գրեթէ անմիջապէս փակելով ,

— Ի՛նչ կու գէք , հարցունց :

— Ժամն ի՞նչն է , տիկին կոմսուհի , պատառախեց կիներէն մին .

— Լա՛ւ , պէտք է որ ելլեմ :

Ուռջին սենեկապետ կիներ յախճաղակեաց կոնքի մը մէջ լիւպէնի ջուր թափեց և թափանցիկ ահու շահտութիւն մը տարածուեցաւ սենեկին մէջ . Մարթա աչքերը բացաւ . մի և նոյն կիներ գորոցէ մը գեղեցիկ և ըսպիսակ վարչամակ մը հանեց , և քաղկաց մէջ տարա-

ժամ բռնեց : Երկրորդ սենեկանցեւ կինը ծունկի դա-
լով իւր տիրուհւոյն՝ ոտից շամաններն առաւ . և այնպէս
ծունկի վրայ եկած անկողնոյն մօտ կեցաւ :

Կոմսուհին աչքերովն իւր աղախնեաց շարժմունք-
ները կը դիտէր . վերջն ահեղ ձայնով կանչեց . — Լմի-
նէ՛ :

— Այս տոտաւօտ Լմինէ չտեսանք , պատասխանեց
տառաջին սենեկապետ կինը :

— Տակաւի՛ն , աղապակեց տիկինը . անկողնոյն մէջ
նստելով . բայց ստիկա ապստամբութիւն է . կանչե-
ցէք զինքը :

— Լմինէ երեցած չէ յորմէ հետէ ձեր բարձրու-
թիւնը երէկ առաւօտ սրահը կանչել տուա՞ն :

— Այս դիշեր պալատը չպառկեցաւ .

— Ոչ , տիկին , պատասխանեց սենեկապետ կինը ,
դարձուրած կոմսուհւոյն աղդու , սուր և խրոխտ ձայ-
նէն : Երկարժենք՝ թէ տիկնոջ հրամանաւն էր որ . . .

— Ո՞վ քեզի կարծիք ընելու ներեց Ա՛հ , հոս
չէ Ա՛հ , Ա՛հ :

Արհամարհոտ ժպիտով մը շրթունքները խածաւ .

— Զգեստներս հագնելու համար ինձ կրնայ օգնել
Մարիամ , ըսաւ տիկինը , ծունկի եկած աղախնոյն :
Գացէ՛ք , Կատարինէ՛ , և լռէք պահպանութեան փոխ—
պաշտօնակալին որ դահլիճս գայ . հետը խօսելիքներ
ունիմ :

Շտապաւ լսածերը հագաւ առանց իւր անձին սովոր-
ական խնամքները տանելու , և հին դժբարիքեան անցած
չէր՝ երբ իւր գահիճը մոտու , ուր վսիս — պաշտօնու-
կայն արդէն իրեն կապտէր . Զինաւորականը ոչ բան մը
տեսած էր և ոչ բան մը դիտեց . ծ կամ լրած էր : Պահա-
պան դորտոյ քով մարդ զրկեցին Լմի՛ եին վրայ լաւ
մ՝ առնելու համար : Պատասխանը չուշացաւ . նորին
բարձրութեան խորհրդարանէն եկած հրամանադրոյն
համեմատ Լմինէն գտնած էին . վերջն իրեն հետ ըն-
կերացած մարդուն յանձնած էին , որովհետեւ հրամա-
նագրոյն մէջ գրուած չէր թէ Լմինէն իրբւ գերի և ար-

դեղական համարուիլ պէտք է :

— Իրեն հետ ընկերացած մարդուն , աղաղակեց Մարթա . շուտով Ռըլիէֆ դորապետը հոս կանչեցէր :

Փոխ — պաշտօնակալը մարդ զրկեց դորապետը կանչելու համար . նոյն միջոցին պաշտար տակնուկաց կը նեխն . որովհետեւ կոմսուհին հրամայած էր , ի՞նչ կերպով ալ որ ըլլայ , գտնել և իրեն բերել իւր թիւրքմէնուհի գերին : Իւրաքանչիւր վայրկեան իւր սենեկապետ կիներուն մէկուն կը հրամայէր երթալ լուր բերել , և իւրաքանչիւր ժխտական պատասխանուոյն կը թհամանէր և կ'անիծէր թիւրքմէնուհին , և խօստ ու հպարտ քայլերով գահլիճին մէջ կերթեկէր :

Կէս ժամ ապօրոգիւն խոյրեր ըլլալէն վերջը կոմսուհւոյն խմացուցին թէ Էմինէ անդտանելի է :

Այս լուրը իրեն այնչափ սաստիկ և ցնորական կատարութիւն մը պատճառեց՝ մինչև աղախները դարհուրած դահլիճը մտնելու չէին համարձակեր :

Երբ փոխ — պաշտօնակալը դորապետին գտն խմացընելու եկաւ , զարհուրելի կնոջ գիմացն ելլելու վախցաւ : Փոխ — պաշտօնակալին առաջին անգամ լաւ ժ խօսքերուն , Մարթա գահլիճը սրահէն զատող վարադուրին կողմը վազեց և յանկարծակի վերցուց զայն :

Ռըլիէֆ ուզէս թէ ուշադրութեամբ կացսեր պատկերը ըննելու կ'զբաղէր . քիչ մը մխրագուն էր , բայց ցուրտ և հենդնական ժպտ մը կար իւր շրթանց վրայ :

Ռըլիէֆ կնոջ զգեստին ձայնը առնելով , դուխը վերցուց և շուտ մը խորին սեծալանօք խոնարհեցաւ զայն սղանելու , կոմսուհին առանց ամենազղջն կերպով գլուխը ծռելու և անոր սղջունին պատասխանելու , առանց բարի եկի՛ր մը ըսելու հպարտութեամբ հարցուց :

— Հրամաններս կատարուած են :

— Ի՞նչ հրաման , պատասխանեց Ռըլիէֆ :

Մարթա իւր ամենէն ահուելի ձայնով ըսաւ :

— Գաւառանի յետն հարուած արուեստն իմ գերակա :

— Կարծեմ՝ թէ այդ անդ թու թիւնը կատարուած է :

— Ի՞նչպէս :

— Կ'ենթադրեմ թէ այդ թշուառ աղջիկը հարուածեցին :

— Կ'ենթադրէ՞ք , աղաղակեց Մարթա բարկացած :
Կ'ենթադրէ՞ք : Ահ խեղճ էք ,

Ռըլիէֆ իւր հանգարտ եւ հենդնական հայեցումով
զինքը գիտեց :

— Գիտեմ որ հրամանագիրը ստորագրեցի :
Երբէք չէք երեւակայեր , այնպէս չէ՞ , որ վայրկեան մը
սյս աղջիկը չարչարելու նպատակ ունեցած եմ :

Կոմսուհին սպառնալից դէմք մ' առաւ :

— Ձե՞ք գիտեր ալ թէ հիմայ ո՞ւր է , հարցոյց արե-
կներ :

— Կը ներքէք , շատ աղէկ գիտեմ :

Այս պատասխանուոյն ձեռքը դրդուիչ էր . Մարթա
զգաց որ կռիւ մը պիտի ծագի :

— Ահ , ըսաւ Մարթա , կը յուսամ որ ինձի կ'իմա-
սընէք :

— Հաւանականաբար տեղ մը կը ձխալարէ անապա-
տին մէջ , Պոլսարայի ճամբուն վրայ :

Մարթա հարաւ ծիծաղ մ' արձակեց :

— Կատակներդ կարգէ դուրս են Պարոն , ըսաւ :

— Կատակ չեմ ըներ :

— Ինձ հաւատացնե՞լ կուզէք որ կին մը առանց
պաշտպանութեան , առանց ստակի եւ առանց պաշարի
Յըմրզանտի գոններէն դուրս ելլելով , անապատին մէջ
միայնակ կեանքը վտանգի գնելու համարձակած ըլլայ :

— Միտակ չէր :

Իրեն ընկեր աղ ունէր . իրեն փախստական մասնա-
կէնց ալ կար :

— Այո՞ :

Եւ ո՞վ է սյն , կը ճանչնա՞ք զինքը :

— Այո՞ :

Ո՞հ , անունը ինձ պիտի ըսէք , այնպէս չէ՞ :

Մարթա սպառնալից կերպով դժուարեան կը մտնէ :

նոր :

— Եթէ կ'ուզէք :

— Բո՛ւք անունը

— Ե՛ս :

— Դո՛ւք աղաղակեց Մարթա եւ քաշուելով :

— Ե՛ս , կրկնեց անոր նայելով :

— Այո անգամ ա՛լ չափազանց է , աղաղակեց կինը ,
օգնական ջորատետրին գրգռիչ պատասխաններէն սաս-
տիկ զայրացած . ձեր յանդգնութիւնը պիտի պատժեմ :

Կինը սրահին մէկ անկիւնը գրասեղանի մը վրայ
դրուած զանդակին կայմը վազեց . Բայց ճամբուն վրայ
իրեն եւ զանգակին մէջ տեղ Ռըլիէֆ ոտքի վրայ կեցած
գտաւ , եւ այնպէս խոժու գէմքով կը գիտէր զինքը որ
վարանած կանկ առաւ :

— Ձգուչացէ՛ք ի՛նչ որ պիտի ընէք , Մարթա ,
ըսաւ զօրապետը :

— Թողէ՛ք որ անցնիմ , պօռաց կինը , եթէ ոչ՝ ապա
տամբութեան այս վայրկենէն կեանքերնիդ կըտուծէք :

— Քանի մը բան ունիմ ձեզի ըսելու , պատասխա-
նեց Ռըլիէֆ , միշտ հանդարտ և ցուրտ կերպով , Սպա-
սեցէք որ ըսեմ : Հիմայ զանդակը պիտի զարնէք էրիկ-
նիդ կանչելու համար , դիտէ՛ք թէ այն ատեն ի՛նչ պի-
տի պատահի . կամ զիս պատժելէ ետ պիտի կենայ և
դուք ՚ի զուր տեղերնէդ ելած պիտի ըլլաք , կամ բու-
ւական տկար և վատ պիտի ըլլայ ձեր հաճոյից
զիջանելով :

— Ռըլիէֆ , ընդմիջեց տիկինը բարկութեան սուր
ձայնով մը , մէկ կողմ կեցի՛ր , այս ամէնը քեզի դէշ պի-
տի ըլլայ :

— Երբոր ընցնեմ լսեցէք եւ այնուհետեւ
ինչպէս որ կ'ուզէք , ըրէ՛ք : Որդ , շարունակեց
Ռըլիէֆ , մի եւ նոյն ցրտութեամբ եւ հաստատաւորու-
թեամբ , եթէ կայսրութեան եւ ոչ մէկ օրէնքը գերի
չճանցող կին մը ազատելու համար պատժուիմ , տըր-
ուած պատիժը զօրաւոր չկրնար ըլլալ , նա մանաւանդ
անարդարութիւն կը համարուի :

— Սրդէն խօսքերնիդ ձեր գլխաւորներուն դէմ
ապստամբութեան յայտնի նշաններ են :

— Չեմ կործեր , որտառախանեյ , որ դուք գլխաւորս
ըլաք : Զորապետի կամ գնդապետի հետ չեմ խօսիր :

Կամառ հին ոտքերը գետինը դարնելով նետուեցաւ
յուսալով որ օգնական — զօրապետը պիտի հարկաւ
դրուի իրեն ճամբայ տալու :

Բայց երբ Մարթա զօրապետին քերուելով միւս կողմն
անցնելու մօտեցաւ և տեսաւ որ Ռըլիէֆ միշտ կը ծիծաղէր և անշարժ էր , Մարթա շնչասպառ այս կրօնական
արդէլման առջև կանկ առաւ , կատաղութենէ
կապուտցած շրթունքներէն հետեւեալ խօսքերն անուտ
տանելով ,

— Լինցոյցէք , իմ կարգս ալ կ'ուզայ , ստկայն
քիչ մը ուշ :

— Ռըլիէֆ հարկ կ'ըլլայ , շարունակեց Ռըլիէֆ ,
որովհետև և ոչ մէկ պատճառ մ'ունիմ անարդարութեան
մի հանդուժելու՝ որ պատիժս կրելէս վերջն անմիջապէս
տեղեկագրեմ ո՛ւր որ անկէ : Ես այն կարգի
ամէնքէն եմ՝ որոց տեղեկագիրները կրկարդացուին , ինչ
պէս գիտէք առդէն , տիկին , քննութիւններ պիտի ըլլան
հարկու , և կը յուսար որ Բեդրսպուրկ ձեր գործերն
և կոմիտէ վատութիւնը պիտի չի դատապարտեն :
Կրկարծէք որ այս բարեկարգ և լուսաւորեալ դարուն
դերութիւնը բնաջինջ ընող կայսերութեան մէջ՝ կնոջ
մի անակոծուիյր քու երկունց գլխաւորները չդժգոհա-
րինէ : Ոչքերդ գիտ կայծակնահար ընել կուզեն , ըստ
Ռըլիէֆ ծիծաղով մը և մտաւ Մարթային ճակատին բարձր
թեմանը հաւասար վերցնենելով . . . այդ աչքերէն
երկիւղ չունիմ , ես այն մարդիկներէն չեմ՝ զորոնք կ'ան-
երեւութացնեն կամ կ'սպաննեն առանց տուժելոյ : Ինչ
որ ձեզի ըսելիք ունէի՝ հետեւեալ խօսքերուն մէջ կը
բովանդակի . եթէ Էրիկնիդ կանչէք , եթէ այս գայթակ-
ղեցուցիչ խօսքերուն արձագանգը այս սրահին պատերէն
դուրս ելլէ , այն պատէն գիտցած ըլլաք որ թիմուրի պա-

լատին բոլոր գաղտնիքները հրապարակ պիտի հանեմ և պիտի յայտնեմ ընկերներուս , և Բեդրասյուրի ալ պիտի տեղեկագրեմ՝ ասկէջ հրաժարական տալէս վերջը ։ Հիմայ , ըսաւ զօրտպետը ետ քաշուելով և խոնարհելով . զարկէք զանդակը , տիկին , ճամբան բաց է ։

Մարթա կատարելագէտ ընկճեալ , իր զգացմանց կատարութենէն դիմաց գեղեցկութիւնը խռովեցաւ եւ զայ բացեալ թիկնաթոռի մը վրայ իյնալով ,

— Դուրս ելէ՛ք , եւ ա՛յ ռաքերնիդ հոս մի՛ դնէք , ըսաւ ։

— Երկու տարիէ ՚ի վեր ընելիքս այս էր , պատասխանեց Ռըլիէֆ , բայց այսօր , եթէ հոս չդամ , ինչպէս որ կը հրամայէք , ըսէք ինձի , տիկին , ինչպէս պիտի ծառայութիւն մատուցանեմ նորին բարձրութեան երկանդ ։

Ռըլիէֆին պատասխանելոյն հենդնութիւնը զայրացաւ զկոմսուհին , սպառնալից դէմքով սաքի վրայ ելաւ եւ զարհ էրելի ձայնով ,

— Ելէ՛ք , աղաղակեցէք , ելէ՛ք ։ Երկու սպասաւոր եւ սենեկապետ կին մը սենեակը մտան կնոջ աղաղակները լսելով ։ Տեսան Ռըլիէֆ որ կառավարչուհւոյն հրաժեշտի ողջոյն տալու ձև բռնած էր , իսկ կինը դեղնած , հերարձակ եւ խռովեալ թիկնաթոռին վրայ տարածուած էր ։

— Նորին բարձրութիւնը ջրածղութեան բռնուած է , ըսաւ Ռըլիէֆ սպասաւորներուն ։

Ճմարիտ եր ըսածը ։ Մարթա ջրածղական քրքիջ մը բառնալէն վերջը սկսաւ լալ եւ գորգին վրայ ինկաւ , ջրային զարհուրելի հիւանդութեան մէջ որս եղած ։

Գրքանիւն ։

ՄԱՐԴԿԱՅԻՆ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹԻՒՆ

(Շարունակումն . Տէ . Թի . Բ . Երէ . 480)

Մարդկային բարոյական դործողութեանց մէջ հարցում մը կայ , որչափ մարդ ինք իրեն կ'ընէ , թէ արդեօք ամէն մարդկային դործոյ դիպումներ բարոյական արդարութեան ատենը կրննրկայանա՞ն , եւ թէ չը կա՞ն այնպիսի անտարբերեայ դործեր , յորս ազատ ըլլամք այս կամ այն կողմը բռնելու : Այս հարցումները , որ մէկ բան են , լուծելն ամենուն խղճմանքին պահանջածն է :

Ստոյգ է՝ թէ մարդիկներս այնպիսի ախորժներ ունինք , ըստ ինքեանց անմեղ , եւ բնաւ մէկուն չահուն կամ վնասուն չը պատկանող ախորժներ , զորս կրնանք յազնցնել լի ու լի ազատութեամբ , եւ առանց մեր ներքին սասիկանին հարցունելու : Սակայն դիտե՛ք արդեօք , թէ ո՞րչափ սակաւ են անտարբերեայ կարծած դործերնիս , որոց երեւոյթն ալ արդ ինքն ալ անտարբերեայ լինի , այսինքն մեր կարողութեանց մէկը թուցնելու կամ վնասթարելու հետեանք չունենան , չը պարտաւորեն որ իրենց վրայ չարունակ հսկումն եւ անհանգստութիւն ունենայ խղճերնիս :

Բաւական է չար չընել , թեթեամտութեամբ չար դործելու չունականալ , եւ ուշագրութիւնը դէպ 'ի բարին ուղղելու սովորի :

Օրէնք եւ ազատութիւն մեր բարոյական կենաց կրկին բեւեռն են հաւաստապէս հարկաւոր :

Այնպիսի դործոյ դէպքերու մէջ՝ որուն վրայ արդարութեան վճիռ չ'իյնար , եւ դործողութեան շարժաբիւններն իրարու դէմ կ'ելլեն՝ մարդ ազատ է ուղղածն

ընտրելու : Միայն ՝ որովհետեւ մարդուն երկու թշնա-
միներն են շահը և կիրքը , պէտք է վարժութիւն ընել
ասոնց յաղթելու : Շահու և կրկի վրայ տարած ո՛ր և է
յաղթութիւննիս բարի է , թէ և արդարանալի շահ մը
կամ կիրք մ՝ ըլլայ յաղթուածը , որովհետեւ յաղթու-
թիւնը մեր կարողութիւնը կը թաղաւորեցնէ վրայնիս ,
և անարդարանալի շահու կամ կրկի դէմ պատերազմե-
լու դիպուածոց մէջ յաղթելու քաջութիւն տուած կ'ըլ-
լայ :

Սա ալ բարոյական սկզբունք մ՝ է ՝ որ երբ երկու
կրկի պատերազմին մէջ արդարութիւնը միջամտութիւն
չընէր , խելացութիւն է այն կիրքը պաշտպանել ՝ որ
քիչ մը անձնական է և շատ մը ընդհանրական է : Ուս-
տի աւելի մարդկութիւնը սիրելու ենք քան ի՞նք զինք-
նիս , աւելի Աստուած , քան զմարդկութիւնը :

Նոյն իսկ անձնասիրութեան մէջ աւելի պէտք է
պատուոյ ուշ դնել քան հեշտութեան , մարդասիրու-
թեան մէջ ալ աւելի հայրենիքը և իւր ազգը սիրել ,
քան իւր նպատակին աւելի մօտ և սեղմեալ աւարկայքը :

Ընդհանուր շահը վնասելը երբեմն արդարու-
թեան սկզբունքի կըմտանայ , որովհետեւ այս սկզբուն-
քը կը թելադրէ ՝ որ ինքզինքնիս ընդհանուր շահու
դահեք : Միայն թէ երբ ընդհանուր շահը փրն-
ստեւնուս մէջ արդարութիւնը մեզ առաջնորդ չէ , հե-
տեանքը սկզբունքի տեղ առած եւ բարոյականը մեր
մտքին եւ զգացմանց վրայ յաղթանակող մոլորութեան
մը ներքեւ գրած կ'ըլլամք : Օրինակի համար . ընդհա-
նուր շահ մը կըստահանջէր Հայ վասակէն ՝ որ ազգային
ինքնիշխան թաղաւորութիւնը Հայ ազգին դարձունելու
աշխատի , առիկա արդարութեան սկզբունք մ՝ է , որովհե-
տեւ յափշտակութիւն մը իր բուն տիրոջը դարձունել է ,
այս բանին աշխատող վասակը արդար էր , բայց երբ իւր
անձին վրայ կ'ուզէր այդ յափշտակութիւնը փոխադրել ,
անիրաւ էր , երբ իր Աստուծոյն սէրը արհամարելու աս
տիճան այն իշխանութիւնը կըսիրէր անմենավատթար էր :
Բարոյական գործողութեանց մէջ խնդիր մ՝ ալ սա

է՝ թէ արդարութեան վճռոյն ներքեւ ինկած դորժք մը առանց բնաւ անձնական շահը նայելու պարտական է մարդը ընել թէ ո՛չ : Փախուկ խնդիր , որուն վրայ շատ անգամ վէճեր եղած են , տեսնենք քիչ մը խօսքով կը նա՞մը բացատրել :

Բարոյախօսներ կան՝ որ կը վճռեն թէ բարին բարւոյ համար կ'ընեն , առանց ներքին գիտումն կենալու դէպ ՚ի անձնական սէրը կամ շահը : Մենք ալ այս գրութեան բնականապէս կը յարմարինք , որ դէպ ՚ի բարին զուտ անշահախրտական հայեցողութիւնը առ ՚ի կատարելութիւն դադարաւորականն է . բայց կարծեմք կերպով մ՝ ալ դերմարդկային է վտանկ ի նետուիլ վտանգի գալու նպատակով . որովհետեւ բուն իսկ բարւոյն մէջ պէտք է տնոր սահմաններուն ուշադիր ըլլալ և սահմանները չա՛ցիլ . և մանաւանդ պահանջել՝ որ բարի դորժողութիւնը հանդամանքը փոխէ ու դատապարտելի ըլլայ . մինչդեռ երանելի բանն ան է որ շահերնիս պարտքերնիս կատարելուն մէջ դաննք : Ըսածիս կարծեմ չ'կրցանք հասկցունել , և չ'սկիտի հասկցուի՝ եթէ օրինակ մը չտամ բացատրութեան համար . Պօսիւէ և Յենրիոն առնն երկու հուշակաւոր երեւելի եկեղեցական փիլիսոփայներու մէջ պէճ մը բացուեցաւ բարոյական սկզբան մը վրայ , որուն նիւթս էր լատին սուրբի մը մէջ յայտնուած սկզբունքը թէ *Աստուծոյ իւրեւն զոգորդութիւն* , փոյն ինչպէ՛ս ինչպէ՛ս : Պօսիւէն կ'ըսէր՝ թէ մտայ այս կերպս շարժումը սիրոյ խորութեանն է , և դրութեան մը կամ վարդապետութեան սերքն պէտք չէ առնուլ : Յենրիոն ինչպէ՛ս ինչպէ՛ս անունով դրքին մէջ այս վարդապետութիւնը մեկնելու սճով իբրեւ բարոյական ճշմարիտ սկզբունք կ'ընդունէր այս աղօթքին խմատը : Զայրացաւ վէճը երկու հուշակաւոր զիսնական եկեղեցականներու մէջ , պէտք եղաւ որ Արևելեան եկեղեցւոյն իրաւասութիւնը մէջ մտնէ և վճռէ երկու կարծեաց մէկուն կամ միւսոյն ուղղութիւնը կամ՝ սխալը : Յենրիոնի կարծիքը հերքուեցաւ , և պէտք էր որ հերքուէր որովհետեւ մարդկային բնութեան եղելութիւնք այնպիսի

բարոյականի հակառակ են :

Վտանդ աւոր էր . այսպիսի վարդապետութիւն մը ,
զի մարդը մարդկութեան սահմաններէն դուրս հա-
նել էր :

Մտորութիւն մ' ալ աս է բարոյական տեսութեանց
մէջ՝ թէ երբոր դործի մը մէջ շահ մտնէ , այն . դործը
խւր բարի ըլլալու հանդամանքը կը կորսնցնէ . Բայց այս
տեսութեանն ալ ուղիղ չէ , Երնանք մեր յատուկ պահ-
պանութիւնը ուղիղ ինչպէս որ մեր բնութիւնը կրցունցնէ ,
եւ մեր կացութիւնը եւ բարեկեցութիւնը հոգալ միայն
թէ արդարութեան համաձայն ըլլայ :

Մարդկային գործողութեց բարոյական վաւերացումը սա
համառոտուն մէջ պէտք է խմանալ , պարտքը կատարել
պարտք ըլլալուն համար : Եթէ պարտքերնիս պարտք ըլ-
լալուն համար կատարած առեւտիւ մտքերնէսանցնի՝ որ այդ
միջոցը , սխալմունքին կցարդ . պատիժներէն զմեզ պիտի
փրկէ , եւ կամ առաքինութեան կցորդ . երանութիւնը
հերք մեզ պիտի հատուցանէ , գործը ասով առաքինա-
կան ըլլալէ չի գաղ բիր . Բայց եթէ բարի գործ մը ոչ
թէ բարի գործելու համար ընենք , այլ իբրեւ միջոց
գործածենք շահ մը ձեռք բերելու հաշուով , թէ եւ
շահն ալ ըստ խիշ օրինաւ որ ըլլայ , գործը առաքինա-
կան ըլլալէ բոլորովին կրդ աղբի , առանց , սակայն , զմեզ
պատժապարտ ընելու :

Այն տարանին մէջ՝ որ բարոյական համարտութեանց
անզուգական մատենանն է , ըստ՝ բարոյական սկզբունք-
ներնիս իրենց անմշտապարզ օրինակներովր բացատրու-
ած է : « Յորժամ առնիցես սցոյնութիւն՝ մի՛ հարկաներ
փող առաջի ք » , որպէս կեղծաւորքն առնեն ՚ի հրա-
պարակա եւ ՚ի ժողովուրդս , որպէս զի փառաւորեացին
՚ի մալի կանէ , ամէն ատեմ ձեզ այն իսկ են վարձք նոցաու
Այս օրինակին մէջ առաքինութիւն մը կամ բարոյական
պարաւտութիւն մը կա , ինչերը իրելու , ոչն է սղոր-
մութիւն ընելու . եթէ մէջը շահալ իստութիւն չ'իւնեար ,
այն է մարդիկներէն փառաւորութիւն . հաշիւը չ'իւնեար ,
գործը իւր բարոյականութիւնը պիտի պահէր , եւ երկ-

նաւոր հատուցմունքը իբրեւ կցորդ հանդամանք հետ
պիտի բերէր : Բայց որովհետեւ շահադիտութիւնը կար ,
դործը ոչ թէ իրողութիւն առաքինութեան մ'նայած է ,
այլ միջոց փառասիրութեան : Ասիկա դործողը դատա-
պարտելի չլլար : սակայն վարձք չունենար , այս կը-
նշանակէ , չի ինչէն վարձ չի առնար :

Վերջապէս երբոր արդար դործ մ'ընելու ատեննիս
հետը կապուած չաճը անարդար է , դործը ատու ար-
դար ըլլալէ կըլադի . սկզբան մէջ յոռտութիւն կայ , և
դործողը յանցաւոր կը լոյս թէ ու շահադիտութեան կամ
նպատակին մէջ մեղք մանեւուն եւ թէ միջոցին մէջ կեղ-
ծաւորութիւն կենալուն համար :

ԴԱՍԵՐ

ԱՌՏՆԻՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹԵԱՆ

Փ.

Կինը իւր տանն յատուկ եղած արդիւնքն ու ծախ-
քը՝ իմանալէն և, ինչպէս նախընթաց դասով խօսե-
ցանք, ծախքն ու արդիւնքը ամենայն ճշդութեամբ
կարգաւորեալ տումարի մէջ նշանակելէն յետոյ՝ մեծ
զգուշութիւն մ' ալ ինք իւր վրայ ընելու է, կամ իւր
դէմ դինքն ալ պատասպարելու է։ Մէկ փոքր հակամի-
տութիւնը ետեւէն կրքերէ շատ մը միաուսներ, չափա-
ղանց հոգ տանելու ենք՝ որ որ չափ կարելի է, հաճոյական
առարկայներէ բռնուելով՝ ատոնց համար ծախք չը-
նենք։ Ամեն մարդ քիչ շատ դնելու փափաքէն յաղ-
թուած է. երբոր այս փափաքին դէմ դնենք, այս փա-
փաքը երեւան գալուն պէս յանկարծակի խեղդենք, եւ
առջնն առնելով լռեցունենք, ահա այն ատեն է՝ որ
խնայութիւնը կամ անտեսութիւնը մեզի համար կերպ
մը առաքինութիւն կը դառնայ։

Ի՛նչ բան որ չենք գնիր, այն բանին համար հա-
լուստ ենք. հարկաւոր եւ անհրաժեշտ եղած բանե-
րուն ծախքը՝ շատ մեծ է. (մոռնալու չենք՝ որ իւրա-
քանչիւր վիճակ համեմատութեամբ իւր հարկաւոր
ծախքերն ունի), ուստի շատ իմադրութեամբ պէտք
է խափանել աւելորդները։ Հարկաւոր ծախքերուն հա-
մար առ ալ պէտք է գիտնալ՝ որ եթէ մարդ յաջողակ

ընտրութիւն կամ խոհեմութիւն չունենայ, մէկ մ'ալ կը տեսնես որ անմիջապէս իրենց յատուկ սահմանէն դուրս կ'իյնան : Աղէկ գնելու արուեստը կարծուածէն աւելի դժուար է . տան տիկնայք լաւ կը դիտնան որ միւսնոյն դնով տարբեր աստիճանի բաներ կրնայ գնուիլ կամ գնել տրուիլ . հարկ չկայ անոնց հասկցնելու . թէ այս ինչ կտաւը կամ հագնելիքը . եթէ այն ինչ շուկայէն կամ փողոցէն գնուի, աւելի աժան կ'ըլլայ , եւ կամ թէ այս ինչ հաղուստը տասն անգամ աւելի սուղի կը կարուի , անունը ելած գործարանի մէջ քան անունը չելածին :

Գիւղերու մէջ խելացի եւ բարի կնիկները աւելի կը նային որ իրենց եւ իրենց տանը մարդոց հագնելիք կտաւները իրենք գործեն եւ հագնին . Անխելքներ կան , որ իրենց էրիկներուն արիւն քրտնելով լեցուցած ամբարները իրենց հագնելիք վարդերուն եւ կտաւներուն համար գաղտուի կը ծախեն . այսպիսիները այն տեսակ մոլիներ են , որ թէ՛ դատարկ կը իննան եւ թէ՛ դո՛ւ ղութիւն կ'ընեն , եւ շատ չանցնիր իրենց տնական խաղաղութիւնը , ամուսնական հաւատարմութիւնը , փոխադարձ համակրութիւնը կը կորսնցունեն :

Հարուստներ կան , որ իրենց պատիւ կը համարին ամենէն ընտիր բանը ո՛րն է՝ ան գնել , որ աւելի ճիշդն է ըսել ամենէն սուղ արժող բանը , եւ գնելու բաներն իրենց հաճելի ըլլալու համար քսակնին դատարկելու է : Ասոնց մէջ շատերուն ոսկին գժբաղդաբար շատ կ'ըլլայ , եւ կրնան իրենց սնոտի եւ այլանդակ հաճոյքները գոհ ընել . աւելի ցաւալին ան է՝ որ սասնկնելը նմանող շատ կ'ունենան , որք եղովբոսին գորտին պէս գժբաղդաբար շատ չանցնիր կը պայթին , և զոհ կ'երթան իրենց հպարտութեան և անխելքութեան :

Յաջողակ տնտեսագէտ կանայք ուրիշ գաղափար և սկզբունք ունին . ասոնց համար տնտեսական գիտութիւնը անհամար սլիտանի դասեր ունի , որոնք սովորելու համար թէ՛ ժամանակ պէտք է և թէ՛ փորձառութիւն : Ասանկները եթէ չեն հարստանար՝ գոնէ այնչափ չեն ալ աղքատանար :

Կ'ուզեն հարուստ ըլլալ, կ'ըսէ Զրաւքիւն իւր բա-
րեխրաւ Ռիքարտոսին բերնով . ահապի մտածէ ծախք
ընելու համար՝ որչափ որ կըմտածես վաստկելու համար ։
Պարարտ խոհանոցին նիհար կ'ըլլայ կտակը ։ Հեռի կե-
ցիր անխելք ծախքերէ , այս ընելով ժամանակը գէշ է ,
տոկոսները ծանր են , տուն հողայր դժուարացաւ ըսե-
լով տրտունջներ չես ունենար ։ Մինակ աշխատիլը բան
չէ , պահող , բանող և չվատնող ըլլալու է ։ Իւր դոր-
ծերուն վրայ իւր աչքը դործածելու է , ուրիշին շատ
վատահելու չէ ։ Սոստուան արևը մինչեւ երեկոյ չիտե-
ւեր . քանի որ կրնաս խնայութիւն ըրէ՝ ծերութեան և
աւելի պէտք ունեցած տոեհներուդ համար . զարդա-
սիրութիւնն անէծք է . այլանդակ հաճոյիցդ խորհուրդ
հարցնելէ յառաջ քսակիդ խորհուրդ հարցուր ։

Մետաքսեղէն , կերպասեղէն եւ բեհեղեայ կտաւ-
ները խոհանոցի կրակը կըմարեն ։ Արօրով ապրիլ ու-
ղողը մաճը ինք բռնելու եւ վարելու է ։ Տիրոջ աչքը
աւելի կ'աշխատի , բան թէ ձեռքերը ։ Հոգ չտանելը ա-
ւելի յանցանք է քան չգիտնալը ։ Մէկ բեւեռ մը իյ-
նալ կորսուելով՝ երկաթ մը (նալ) կըկորսուի , երկաթ
մը կորսուելով ձին կ'ոչնչանայ , ձին ոչնչանալով հեծեալը
կը շուարի , թշնամին վրայ կուգայ կըբռնէ . այս ամէն
կորուստները մէկ բեւեռի կորուստը բանի տեղ չգնելէ
յառաջ եկան ։ Ո՛վ որ ձեռքը արուեստ մ' ունի՝ գե-
տին մ' ունի . տաղանդ մ' ունեցողը իրեն պատիւ եւ
շահ բերող հարստութիւն մը ունեցած կ'ըլլայ , Գործու-
նէութիւնը բարի վիճակի մայրն է , Սոստած ալ բնաւ
ո՛ր եւ է աշխատութիւնն անլարձ չիթողուր ։ Կանուխ
պառկելն ու կանուխ ելլելն սեռողջ , հարուստ ու իւ-
րացի կ'ընէ մարդս . գործունէութիւնը շատ բան դի-
րաւ գլուխ կը հանէ ։ Ծուլութիւնը ամէն բան կըդժուա-
րացնէ , իսկ աշխատութիւնը կըդիւրացունէ ։ —

Գնելու փափաքին գէշն առնելու համար Ռիքար-
տոսին տուած խրատներն աւելի խելացի եւ օգտակար
դասեր են կանաւնց համար ։ — Քեզի պէտք չեղած
բանը , կ'ըսէ Զրաւքիւն , որչափ ալ աժան դնես՝ սուղ է

քեդի համար : Եթէ այսօր պէտք չեղածը գնես , վաղը հարկաւոր բան մը կը ծախես : Ամենէն աժան բանին վրայ ալ գնելէդ առաջ մտածէ . զի կրնայ ըլլալ որ աժան տեսածդ աժան չ'ըլլայ , կամ գործիդ մէջ արդեւք մը հանելով աղէկ կարծածդ գէշ հետեւեալք ունենայ . որովհետեւ աժանութիւնն ալ շատ մարդիկ կործաներ է իրենց վիճակէն , եւ ո՛րչափ յիմարութիւն է զիղջ մը գնելու համար բոլոր ունեցածը վատնել : Առաջն առնելու վտանգ մ' ալ կայ , վարկը դրամի տեղ գործածելով ապառիկ գները : Վարկը դրամի տեղ գործածելէն ո՛չ միայն գներու բաղձանքը կը գորանայ՝ գիւրութիւն կենայրուն համար , այլ նաեւ աւելի սուղ կ'ըլլան գնած բաներդ : Ապառիկ ծախողը ծախած բանին համար սուղ գին կը պահանջէ փրան՝ գնելով իւր ստակին շահը այնչափ ժամանակի համար անգամ՝ որ չ'արժէր . ուստի ապառիկ գնողը գնած բանին շահն ալ կը վնասէ , մինչդեռ կանխիկ գնողը չ'վնասէր : Գներու առեւն կանխիկ վճարելի աղէկ է , որովհետեւ ծախողը միշտ միտքը կը դնէ թէ հարիւրին հինգ պիտի կորսնցունէ՝ եթէ կանխիկ ստակը չառնէ . ուստի միշտ երկու հինգ փող գնելով կը ծախէ , որպէս զի հաւանական կորուստն առջնն առնէ . ով որ ապառիկ գնէ այս երկու հինգն աւելի վճարելու պիտի ըլլայ . — Բան մը ապառիկ գնելու առեւնիդ , կ'ըսէ Յրանքին , դուք բնաւ վճարելու փրայ անհանգստութիւն չունիք , բայց պարտաւորեալներուն յիշողութիւնը պարտականներուն յիշողութեանէն սուր է . ասոնք օրն ու ամիսը փայրենէ վայրկեան կը համարեն . Պայմանաժամը կուգայ դուն փրան չմոռած . կամ եթէ պարտքդ մոռցած ալ չըլլաս , պայմանաժամը որ առաջ երկար կ'երեւէր քեդի , մտեցածուն պէս չափազանց կարճ կ'երևի : Ե՛րսեն թէ պայմանաժամի ժամանակը չորս թիւով կը թռչի հասնելու համար . ո՛վ որ զատկուան պարտք ունի , անոր մեծ պահքը կը կարծի :

Դրամի գործածութեան փրայ լնդհանուր խորհրդածութիւնը համար : Յրանքինի մէկ ծա

մակին քաղուածը պիտի գնեմ, որ տիկնոջ մը գրած է
1779 թուականին : Ոչնչէտ և առանց մտածելու եղած
ծախքին գէշութիւնը պիտի պատմէ :

— Հինգ վեց տարեկան տղայ էի, կ'ըսէ Պրանքին,
տոնի օր մը գրպանս լեցուցին բարեկամ մարդ իկ՝ չուտ
մը կրպակ մը գացի, ուր տղայական խաղալիքներ կը
ծախուէին, բայց որովհետեւ երթալու ատենն տղայի մը
ձեռք պզտիկ օրինդ (տիւտիւկ) մը տեսեր էի, որ
կըշալէր և ես կըհաւնէի, մէկէն ունեցածս չունեցածս
տուի՝ օրինդը գնեցի : Տուն եկայ, տանը մէջ օրնդին
ձայնը բռնեց, և ես ինչ աղէկ բան գներ եմ բռնելով
կրխնդայի ինքնիւրեն : յոգնեցան տան մէջ եղողներու ա-
կանջները մեր սիրական օրինդին ձայնէն, եղբայր, քոյր
և ամեն ազգական ձանձրացան, և երբոր իմացան՝ թէ
այն անպիտան և ձանձրացուցիչ ձայնին այսչափ ստակ
տուեր եմ, հասկցուցին՝ թէ տաճարատիկ տուղ զը-
նէր եմ, և թէ մնացած ստակով ես ուրիշ շատ մը բա-
նէր ալ կրնամ գնել եղեր՝ եթէ խոհեմութիւն ըրած բը-
լայի, և իմ անխելքութիւնս այնքան ծագրեցին, մինչև
սկսայ լալ՝ թէ ինչու այս օրինդը գներ եմ, առջի ու-
րախութիւններս բոլոր ոչնչացան : Այս դէպքը շատ ջ-
գուտ ունեցաւ ինձի համար, և կիսատուն տալաւ որու
թիւնը մնաց մարիս մէջ, երբոր ինձի պէտք չեղած
բանը գնելու կ'ըլլայի, ինքն իրենս կ'ըսէի, չուտ Թե-
թիւս, և կրխնայէի : Ախարհ մտայ, և մարդոց գոր-
ծերուն վրայ ուշադրութիւն բնելով՝ շատ մարդ կը
տեսնէի՝ որ ալէն չուտ սրակ հաւան : Երբ կրտսեմէի այն-
պիսի մարդ իկ՝ ո՞ր հանդիսունին, աղաւաւ թիւննին, բա-
րեկամներնին և ժամանակներնին վրայ ետապին պզտիկ
զրօսանք մը ձեռք բերելու համար : Ինքնիւրենս կ'ըսէի՝
թէ այս մարդն ալ Թեթիւս ալէն սրակ հաւան : Երբ կրտսեմէի
մօրդ մը՝ որ ժողովրդական բոլորու մեծ փառաք կը-
նէր, հասարակաց դռններու մէջ շատ կը նետուէր,
իւր յատուկ գործերը երեսի վրայ կըթողար և անհոգ
կրկնեար : Կ'ըսէի, առաջ Թեթիւս ալէն սրակ հաւան : Երբ
կը տեսնէի ազատ մէկը որ վայելուչ ապրելու հոգ չու-

Յի , և գեղին մետադի ուղիեանոս մը ունենալու համար մարդու մի բարիք ընելու հեշտութիւնը ինչ բան օլլայը չիղգար . ինչ մարդ , կ'ըսէի , որ աւելի քան որոշակի կարգ : Երբ կրտեմնէի անխելք մէկը՝ որ իւր կարողութիւնը չնայելով գեղեցիկ հանգերձներ հաղնելու , մեծ տուն , գեղեցիկ կարասիք և շատ մը ծառայներ ունենալու ետեւէ կ'ըլլար , աւելի , կ'ըսէի , քան աւելի որ չէ . վերջապէս հասկըցայ՝ որ մարդոց թշուառութեան մեծ մասը իրաց բուն արժէքին վրայ սխալ գին դնելով կամ աւելի քան ինչ է :

Մեծահասակութիւն ընելու առարկայներուն մէջ ամենէն փափաքելի պէտք է համարել կալուածական սեպ , հասկանութիւնը : Մեր հայրերուն մշակած գետինը , մանկական հաճոյքնիս վայելած տուններնիս և այն ամեն բաները՝ զորս ժառանգութեամբ մեր սերունդին յանձնելու համար զգուշութեամբ և խնամով կրկնապահանք , առնք են անհամեմատ զմայելի բաները : Մեծ ու փոքր գերդաստաններու մէջ ժառանգական տունը կեդրոն մ'է՝ որուն բոլոր կը շարունակն բոլոր անդամները , և երջանիկ են՝ որ առ տնին կրակարանի շուրջը սիւնոց և յարգանաց առ անդուլթիւնները կրկնակեն :

Ուրհասականութեան բաժանումը՝ որ հին ընկերական դուռնաբան մը տոկոսովորայ կ'ընէ , կրկնուէ , շարունակ փոխանդուլթները՝ որ գետինը եւ կարասիները նորէնոր ձեռքերու կը յանձնէ , գոյքերու հարստութիւն գոյացնելն , արուեստական ախատութիւնով գոյացած եկամուտները եւ առեւտրական ունակութիւնները՝ մեծաւ մասամբ հայրենի ժառանգութիւնը պահելու և վաճառելու կեդրոն հետ կապուած առաքինութիւնները կրկնապահուեն : Այսպիսի մեծ յեղափոխութեան պատճառը , ինչպէս շատ անգամ կը զգամք , ընտանեկան ոգւոյն ցածնալը , անձնասիրութեան կրկն գործնալն և իւրաքանչիւր անդամին ինք իրեն անկախ վիճակ մը ունենալու փափաքելն է : Այս կարծիքն զուգէ շատ հաւանող շունենամ , բայց ես մինչեւ վերջը այնպէս համոզուած պիտի մնամ՝ թէ ընտանեաց մէջ կարելի եղաւ :

ծուռն չափ ուշ և դժուար պէտք է մտնէ բաժանումը ,
 այն ալ այնատեն միայն , երբ մէկ ժառանգութիւն և
 տուն կամ կալուած ունենալը նիւթապէս անկարելի է :
 Այնտող մարդու և առաջին մտածութիւնը պէտք է ըլլայ՝
 ինչպիսիք են սեպհականութիւն մ' ունենալ : Շատ
 անգամ տուն մ' ունենալը երազ է , որուն ամէն մարդ
 կը պառկի , բայց երբոր իրականանայ՝ ստակն այն պիտի
 տեղ տրուելու վրայ շատ անգամ դուրս չ'ըլլար մարդ .
 ուստի տուն շինելէ առաջ աղէկ մտածելու է , որովհե-
 տեւ շատ անգամ ծանր բեռն է : Ինչպէս որ Գրանքին
 ըսած է . տեղափոխուած ծառը եւ շատ տուն փոխող
 ընտանիքներ հաստատուն չեն մնար . Առաջ քու պի-
 տոյքդ չափէ եւ անոր համեմատ տուն մը նստելու հո-
 դը տար : Տան կարասի պատրաստելու ճաշակն ալ ու-
 ըիշ կարգէ դուրս դու մ' է , որ այսօր գրեթէ ամէն
 տուն սողոսկած է : Մէկ անգէտ կարասին վայելչու-
 թեան համար դնելը ետեւէն կը բերէ շատ մը անպետքեր
 գնելու ճաշակը , որ մինչեւ տան հարկաւոր եղած դրա-
 մագլուխը վտանգի կը բերէ : Դաստիարակութիւն է այս
 ճաշակին . կիներն աւելի կ'ունենան այս վնասակար ա-
 խորժակը , որ առաջին անգամները իբրեւ ոչ այնչափ
 ուժղին հաճոյք մը կը հոգան , բայց երթալով կրից աս-
 տիճանի կը հասնին , և իբրեւ կիրք յաղթելը կը դժուարա-
 նայ : Այս վտրձութեան աւելի շուտ ենթակայ կ'ըլլան
 պարապ մտքեր : Ծաղիկներու ներքեւ դալարեալ օձն է
 այս վտրձանքը , դոյնդոյն տեսարանի յափշտակուելով
 կը յարինք , բայց կը խայթուինք : Շատ անխելք բան է
 այն տան տերանց կամ տիկնանց ըրածը , որով իրենց
 հինցած հանդերձ ներք կամ կարասիները ծառայներուն
 կուտան : Ասկէ կ'ունականան ծառայները հինցնելու
 տան կարասիները , և իրենք ալ իրենց ծառայութեան
 մէջ կը վարժուին շուայութեան : Ծառայներու համար
 աններելի շուայութիւն է իրենց տէրերուն հին կարա-
 սեաց և հանդերձից հաւասարն անգամ ունենալը . ո-
 ղովհետեւ ասորուստ կամ ասպաղայ մը ճարելու համար
 վարձքով իւր աղապտութիւնը վաճառող ծառայն յաւի-

տեան արուկ կրնայ՝ եթէ իւր շախաւոր վարձքին հետ
շախաւորութեան չվարժուի :

Տէրերը պարտական են իրենց ծառայներուն բա-
րոց կըթութիւն տալու : Ո՞ր տէրը՝ որ իւր ծառային
շուայութեան ակտէն աղատ մնայուն հող չունի , մա-
նաւնդ թէ իւր շար օրինակներովը աւելի շուայ կըշի-
նէ , պատասխանատու է Սատուծոյ եւ աշխարհի առջև :
Կարգ եւ տնտեսութիւն պահել կ'ըլլայ՝ երբոր հինցած
կամ կտրած կարասիներուն տեղը լեցունելը պատահեւ
օգտակար ժամանակին ձգեմք : Խնայող կ'ընը առաջ
կը գիտնայ՝ թէ իրենց տան եկամուտն քնչ է , եւ ան-
ժամանակ կարասի դներով իւր էրեկը չիւարչարեր : Ս-
ոտղջութիւն պահող եւ կեանք երկարող բաներուն հա-
մար եղած ծախքը եւ աշխատութիւնը ստոյգ եւ պի-
տանի տնտեսութիւնն է : Բժշկի եւ բժշկական դեղե-
րու հարկ եղած ատեն ծախք խնայելն ալ աշխատու-
թեան պտուղը կորսնցնել է : Սակայն այս ալ դիտելի
կէտ է , որ առողջաբաւական պարզ կանոսներու սւ հը-
նարքներու հմտութիւնը չունենալն արդէն տնտեսապի-
տութեան գրեթէ ամենէն գլխաւոր մէկ ծրարին տգետ
ըլլալն է : Կին մը՝ որ այս գրտութիւնը չունի՝ տնտեսա-
գիտութեան մէջ մեծ դաս մը պակաս գիտէ : Ասկէ
դատ այնպիսի տներ ալ կան՝ որոնք ամենէն դոյզն ար-
կարութեան համար բժիշկ կը փութացունեն , մինչեւ
իրենց գիտցած չարմաններուն համար ալ ասոնք ի-
րենց թեթեւամտութիւնը դարմանելու համար է՝ որ
բժիշկ կը կոչեն , սցսինքն է դիւրեք ապահովցունելու
համար միայն՝ թէ հիւանդութիւննին բան մը չէ , աս
ալ այնպիսի խեղճով կնիկներու գործ է՝ որոնք իրենց
առողջութեան վրայ ամէն օր ներքող լսելու այլանդակ
հաճոյքն ունին : Հաճոյքները բժիշկ չունին , ասոր բը-
ժիշկը բարոյականն է :

Հարուստ վիճակ ունեցողներու համար ալ տնտեսու-
թիւնը շատ դիւրին բան չէ : Հարկաւոր սեպհականու-
թիւնները պահպանել , եկամուտները նոյն եւ մի կշիւ
պրճերի մէջ պահելու համար դրամագլուխը չկորսն-

յնեւ մանաւանդ թէ անցունել ամեն մարդու բան չէ ,
խելք և աշխատութիւն կը պահանջէ : Աղջիկ տղայ մը՝ որ
հարուստ հօր դուստկ է եղած , առանց արդեւքի և հար-
ցու փորձի օրական ծախքեր ընելու սովորած է , միշտ
բարեկեցութիւն վայելեր է , բնաւ մէկ զարդարանքէ
եւ չէ կեցեր , այսպիսի աղջիկ մը չափով և խելքով
ծախք ընելու վարժելը շատ դժուար բան է , հազեաւ
աննախատես և շուրջ պիտի ըլլայ այս աղջկիկը՝ քանի
որ չէ արուած իրեն ծախք ընելէ յառաջ հաշիւ ընելու
կրթութիւնը :

Շուայր կ'ըսէ , դրամը կը լորէ , ուստի դըրցունել պէտք
է . ապահ ակ կ'ըսէ . դրամը տափակ է , վրայէ վրայ
դնել պէտք է : Ասոնց երկուքն ալ սխալ են : Եթէ ա-
դահութենէ և եթէ շուայրութենէ մենք զմեզ պահելու
համար աշխատասէր և նախատես ըլլանք :

Ա. 27.

358 Երեսի 32⁰ տողի մէջ եղած Արեւելեան եկեղեցի
բառը սխալմամբ Արեւելեան եկեղեցի դրուած է :

ՇՆՈՐՀԱԿԱԼԻՔ

Յառաջագիմութիւնը կամ որ եւ է օգտակար ձեռնարկութեանց զարդացումը շատ անգամ՝ իւր նպատակին հասնելու համար՝ քաջալերութեանց պէտք ունի . շատ մը անկարելի համարուած դժուրեր զարմանալի աւարգութեամբ ՚ի գլուխ ելած են այս կամ այն անհատին յառաջագիմութեան հետեւողութեամբը : Քաջալերութիւնը մանաւանդ մեր ազգին համար խիստ կարեւոր է , որուն շատ ձեռնարկութիւնները հաւաքաբար ՚ի գլուխ հանուած են . դաստիարակութեան խնդիր մ'է՝ որ այսօր ազգին մէջ կը յուզուի եւ ամենուս ուշադրութիւնը գրաւած է , եւ մեր տղայոց աւանդելու համար բարեկարգ վարժարաններու եւ նախակրթարաններու ունենալու պէտքը ամեն ոք կ'զգայ , սակայն քանի՜ մարդիկ կ'ուզեն որ այդ հաստատութեանց զարդացման եւ պայծառանալուն հոգ եւ խնամք ունենան իրենց նիւթակն սատարութեամբը : Դեռ եւս շատ քիչ են դժբաղդաբար , այնպիսի մարդիկ՝ որոց հարստութեան հետ մեծցած չլլայ ազգին եւ անոր դաստիարակութեան վրայ անսարքերութիւնը , եւ զիջանին դռնէ մատով մը շարժել կրթութեան օրօրօցը :

Այս սակաւութիւն բարերարաց կարգէն է նաեւ Մեծ , Յակոբ Լ. ֆէնաի Աստուածատուբեան , որ վարտօց սուրբ խաչին տօնին ուխտաւորութեան առթիւ Ս. Վանքըս գալով հաճեցաւ նաեւ վարժարանը աչքէ անցունել եւ գոհ սրտիւ դիտեց Միաբանութեան ջանքն ու աշխատութիւնը , ուստի ՚ի քաջալերութիւն սան մը նուիրեց վարժարանին : Յիշեալ Մեծ . Լ. ֆէնաիին ըրածը անմոռանալի շնորհք է սուրբ վանքիս վարժարանին , զոր կըխոստովանիմք հրապարակաւ :

ԱՅԼ ԵՒ ԱՅԼՔ

Դ Ի Տ Ո Ղ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Մ Ը

Եկեղեցականաց վրայ հաստատուած ուշադրութիւն մը շատերուն այլեւայլ խօսից եւ կարծեաց տեղի տուած է : Իրենց կոչման դէմ վարուող եկեղեցականները պէտք է , կ'ըսեն , հրապարակաւ յանդիմանել եւ պատժել . պատանի կամ երիտասարդ մարդիկ եկեղեցական կոչման չարժանացունել . ամուրի եկեղեցականներէն յոյս չկայ , ուստի ամուսնացեալ եկեղեցականներուն վրայ յոյս դնել : Կարծիքներ ալ կան ` թէ եկեղեցակա նին եւ աշխարհականին պատիժը նոյն եւ մի է , քա նի որ մի աւետարանի տշակերաներ են , եւ այլն եւ այլն : Եւ թէ մինչեւ չորրորդ եւ հինգերորդ դարը եկեղեցականները աւարտահասակներէ կ'առնուէին :

Առաջին կարծեաց վրայ մեր դիտողութիւնը .

Եկեղեցականաց յանցանքներուն հրատարակաւ յանդիմանուիլը յայնժամ պէտք է ը'դունիլ ` երբ առաջին դարերու հրապարակաւ խոտտոյանու թեան եւ աշխարհատեսիլ ապաշխարութեան կերպը համօրէն քրիստոնէից համար նորոգուի : Զի եթէ քրիստոնէոց մեղաւոր աշխարհականին իւր խոտտոյանահօր ատեանը կայ հիմայ՝ ուր մեղաւորը կը խրատուի , կը յանդիմանուի եւ ապաշխարութեան ներքեւ կը դրուի , քահանային համար ալ զինքը դատող եկեղեցական ատեանները կան , ուր կը դատուի եւ կը պատժուի , դադարնի յանցանաց համար դադարնի , հրապարակեալ յանցանաց համար ալ հրապարակաւ :

Երբորդ կարծիքին համար կ'ըսեմք՝ ոչ թէ երկուս
որդ կամ պատանի հասակի մէջ եկեղեցականներ ձեռ-
նադռնին է՝ որ անկորդները շտնոյցած է, այլ պատա-
նի կամ երեսաստորդ հասակի մէջ աշխարհականութեամբ
ադրելու ժամ թիւնը չունեցող եւ յուսահատող ծոյլերը
եւ եկեղեցականութեան կոչման առաջ եւ յետոյ հարկ
եղած կրթութեան եւ հրահանգէ դուրս ինկած եւ ինք-
նագլուխ մնացածները՝ ձեռնադրելն է ։ Ոչ թէ հա-
սակր, այլ ամէն հասակի մէջ բարոյական գաղափարա-
կութեան պակասին է որ եկեղեցականները կ'ապականէ-
իկեղեցականութեան վրայ հասակի պահանջումը ո'չ թէ
կրօնական առանձին տաքսիմութեանց կողմանէ երայ-
խաւորութիւն մը դռները համար է, ալ հաւատացելոց
հետ քաղաքակրթական՝ որ նոյն է ըսել, աշխարհա-
փորական յարաբերութեանց կողմանէ փորձառու ըլլա-
լուն փառահովիտ մը ունենալու համար է ։

Երբորդ կարծիքին համար կ'ըսեմք, ամուրի եկեղե-
ցականներն յոյս կայ եւ մեծ յոյս՝ որչափ չկայ, բնա-
կանաւոր, ամուսնացեալ՝ երէն, պակասութիւնը ամուրի
եկեղեցականաց վիճակին միայն պէտք եղած ուշադրու-
թիւնը աւելին ժամանակներու պէս չկենալուն համար
է ։ Բնականաբար ըսինք՝ եւ Պօղոս շատ բնական խօսե-
լաւ, երբ ըսաւ. Որ կանտմիսն է հողայ թէ ո'րպէս
հաճայ լինիլի կնոջն, եւ որ անկինն է հողայ եթէ զե'արդ-
հաճայ լինիլի կնաւու ծոյ ։

Ընդհանրապէս կ'ըսենք որ ամբողջին համար կ'ըսեմք ։

Եկեղեցականին եւ աշխարհականին պատիժը նոյն ըլ-
կուի՝ ըրէ՛ք, քանի որ հաւատացելոց մէջ հաւատար-
մատիւնն չունին ։ Եթէ քանիւ վարդապետութեամբ եւ
օրինակով աշխատող երէցը կ'ընէ պարտաւոր արժանի է ։
Ինչպէս Ռուսքերը կ'ըսէ, հակառակներն ալ ուղիղ հե-
տեւութեամբ կ'ընէ պարտաւոր արժանի են ։

Այն կարծիքին համար՝ որ պատանի եկեղեցական-
ներ ունենալու գրութիւնը հինգ երորդ դարէն առդին,
մանաւանդ Գրիգոր ազոյ կոթողիկոսի ժամանակէն եւ
այսր կը համարին, կըստայն է թէ ըստ պատմութեան եւ

եթէ ըստ տրամաբանութեան : Ընդ պատճառս , նախ որովհետեւ աստիքեաց ժողովանականքն անդին երևցած են պատանի եկեղեցականներ , մինչև աստիքելութեան և հայրապետութեան աստիճանը բարձրացելով , յառաջ քան զԳրիգոր աղայն : Պողոս Բիմեթեոսին վրայ՝ որ մանուկ էր , իւր հրահանգը կըշարունակէր , և ոչ միայն եկեղեցականութեան այլ մինչև իսկ պարզ աստուածատաշտութեան դաստիարակութիւն կ'ուտար . այս կընշանակէ Պողոսին խրատը . կրնեա՞նք զայս յապտաւորել . . . զի մէկ ու զմէկ մանկանց արհամարհել :

Պողոսին այս թուղթը կ'ուսուցանէ՝ թէ եպիսկոպոս կամ պատրիարք իւր ձեռնադրածին վրայ ինչ խնամք և հոգունենալու է : Եւ ոչ ասպարէն սովորական բառեր կան՝ որ յատուկ եղած են եպիսկոպոսաց ձեռնադրած արեղայններուն , որք են աշակերտ , յեռնասան :

Երկրորդ , կրկարգալք խորենացի ու Երրորդ հատուածի երրորդ պարբերութեան մէջ Գրիգորիս մանուկ եպիսկոպոսին համար՝ թէ Այս հաւանեալ երանելին Տրդատ , տայ նոցա եպիսկոպոս պնանուն Գրիգորիս , գերեզ որդին Արթմանայ . թէպէտ յան իսկ թիւն աստիքըն հայելով պատանւոյն (սնպասեհ) գիրն վարկանէր , այլ անսեալ զհոգւոյն մեծամեծութիւն և դատուածեալ զխղճման երկոտտամեամեայ թագաւորեալ՝ առաքել թաղում համարձակութեամբ : Երայ երթեալ , լինէր օրինակ բարի , հայրենականօրն վարելով առաքինութեամբ , այլ կուսութեամբ դէր 'ի վերայ քան զհարսն :

Ընդ արեւմտեանս . թէ Գրիգոր աղային վրայ պատահածը նախնի գաղափար մէջ օրինակներ , և ասանդութիւններ չ'ունենար , իբրեւ պարտաբանութիւն մէկ անգամ երևար պատահել , և միշտ իբրեւ անկարգութիւն կ'ուրհաւարնուէր . ինչպէս որ Զաքարիա անուն կաթոլիկ հոսին մէկ ասուր մէջ եկեղեցական ամեն աստիճանէ յանկարծ 'ի հայրապետութիւն բարձրանալը զեղծմունք էր , որ ոչ յառաջ և ոչ յետոյ օրինակ չ'ունեցաւ . թէ անի հասակաւորներու վրայ եղած ձեռնադրութիւնը , Գրիգոր աղայէ անդին եկած խանդավորմունք մ'ըլլար ,

Չաքարիայինն ալ երբեմն երբեմն պատահելու և արդարանալու էր . բայց ո՞վ տեսեր է այս անկարգութիւնը անկէ ՚ի վեր :

ՀՆԴԿԱՍՏԱՆԻ ԹՈՒՆԱԻՈՐ ՕՋԵՐԸ

Սնդեալ տարի , 1873 ին , Պ. Յայրը Լոնտրայի մէջ Հնդկաստանի թունաւոր օձերուն վրայ հետաքրքրական տեղեկութիւններով լի գործ մը հրատարակած է , որուն մէջ կը տեսնուի Հնդկաստանի ութը կուսակալութեանց , այն է Պէնկալի , Կեդրոնական գաւառաց , Հիւսիսային և Սրբմտեան գաւառաց , Կեդրոնական Հնդկաստանի , Բենճապի Պէյլիթմալի և Պուելիշ — Պիւռնայի , 1869 ին օձերէն խայթուելով մեռած մարդոց տիւր թուահամարը :

Օձից զանազան տեսակներուն և խայթուածոց սաստկութեան նայելով Քալա կոչուածն առաջին է , Բենալի ըսուածն երկրորդ . Համբիա Տեմկալիա . Պապսա և ուրիշ շատ տեսակներ . մէկ քանիներու խայթուածը խիստ թիչ անդամ մահ կը պատճառէ :

Պէնկալի քառասունեութիւն գաւառաց մէջ , 1869 ին հաշուեր են՝ որ օձերէն թունաւորելով մեռնող մարդոց հաւանական թիւն 17635 ի հասեր է , առոնց մէջէն՝ արական սեռէ և տաներկու տարեկանէն վեր եզոյ ծանօթ թիւն է 3037 , իսկ իրական սեռէ եղունքներուն թիւն է 3182 , իսկ հասակին և սեռերնին անոոց մեռելներուն թիւն է 11416 , բայց Պ. Յայրը այս գումարն ալ տակաւին ճիշդ չ'համարիր , և առ նուազն 20,000 ի կըմտենայ կ'ըսէ :

Գիտնալ սէտք է որ այս քննութիւնը ո՛չ թէ ամբողջ Հնդկաստանի այլ անոր մէկ քաւորդին մէջ եղածն է , ուր գտնուած բնակչաց թիւն է 120 միլիոն : Օձերուն

Թոյնը մահառիթ արդիւնքներ յառաջ կրբերէ , ջլային
կեդրոնները ըստ մամնէ կամ բոլորովին ընդարմացնե-
լով և կամ արիւնը աղականելով : Այս թիւնաւորու-
թիւնները տարբեր աստիճաններ ունին , որոնք կամ օձի
բնութենէ և իրեն խայթելու ատեն ունեցած դիրքէն , թոյ
նին քանակութենէն և որպիսութենէն , խածուածքն եղած
տեղին պարագայներէն կախումն ունին , և կամ խայթուած
մարդուն սեռէն , հասակէն և ուժեղութենէն : Պ. Ֆայլըր
այս օձերուն թոյնին բնագիտական վերլուծութիւն ը-
նելով՝ այս արդիւնքներ յառաջ կրբերէ . Ա.՝ առաջին
ու. Ա.՝ օձերուն թոյնը մածունի պէս կը թանձրացու-
նեն , տաքութիւնն ալ այս արդիւնքը յառաջ կրբերէ :
պղնձի աղն ու մոխրաղը մանուշակի դոյն կ'ուտան թոյնին :
Քօպրային թոյնը երկայն ատեն կրնայ պահուիլ և դիմա-
նալ առանց իր զօրութիւնը կորսնցնելու :

Այս արդիւնքներուն նայելով Հնդկաստանի օձից
թոյնը խմորեալ հիւթ մ'է :

ՄՏՈՒՆՐԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆԻ

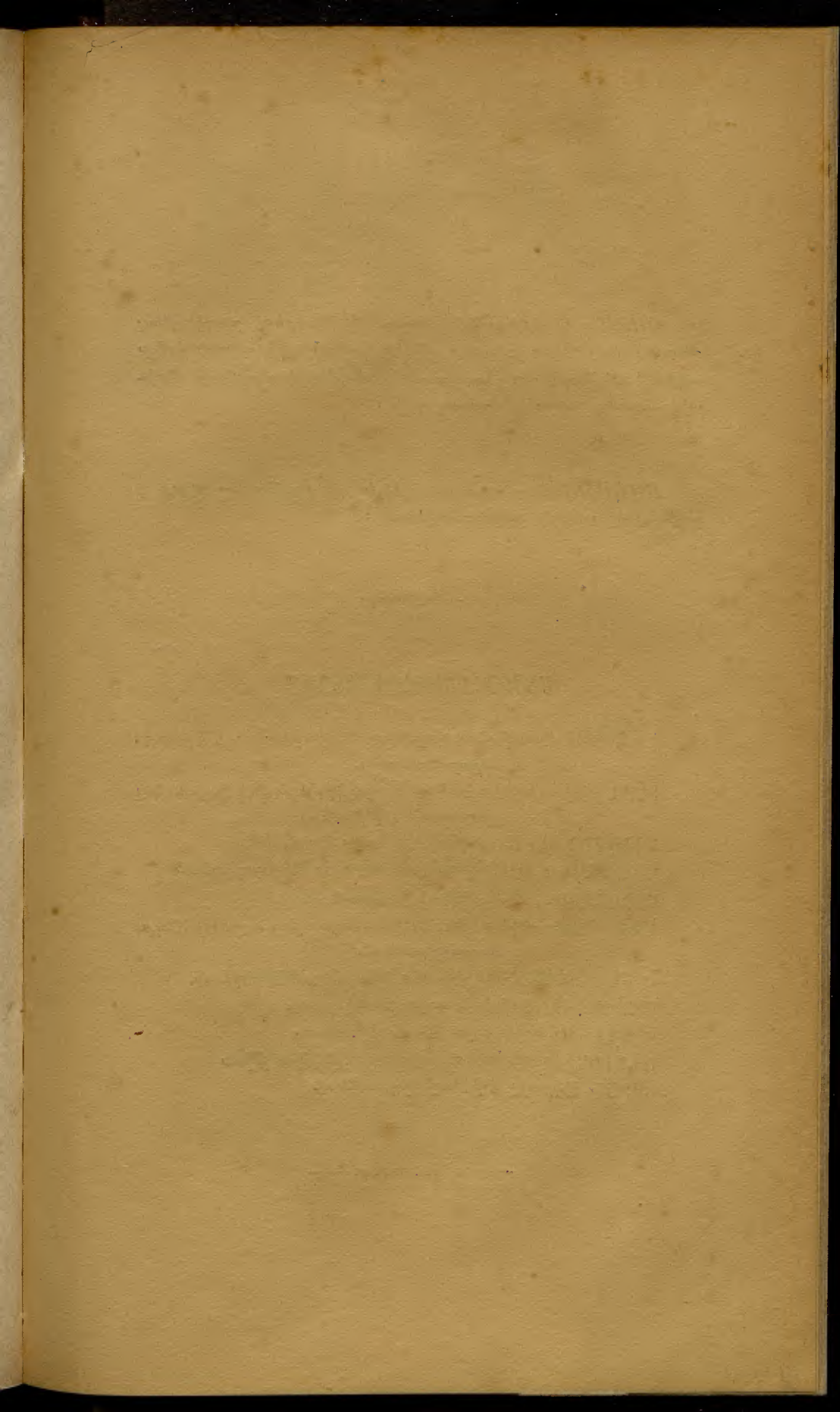
ՔԵՐԹՈՒԱՅՔ

Ի ԽՈՐԷՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԷ ՆԱՐԳԷՅԵԱՆ

Գալուս ուղղային բանաստեղծից առաջինը համարուելու իրաւունքն ունի այն Քերթուածոց հեղինակը զեր. Ս. Խորէն Արքեպիսկոպոս Նար Պէյեան, չէ թէ միայն այս երգոց, այլ նաեւ իր յիւս զանազան բանաստեղծութեանց համար :

Ներկայ գործոյն՝ որ երկու մասի վերածուած է, առաջինը յախնի զիւցազանց պանծալիկ յիշատակին նուիրուած է, ինչպէս Հաւայ, Արամայ, Արառչիսի մեծի, Արաւազդայ եւայլն, որոց իւրաքանչիւրին սնուան նուիրուած զիւցազներգութիւնները նախնի վառաց պանծալի եւ ներկային աղէկաւոր եւ սգալի յիշատակները միանգամայն կ'արթնցնեն ամեն կարգի աղբայնոց սրտերու մէջ : Իսկ երկրորդը Սղղին ներկայ վիճակին եզերերդն է, այնպիսի զգացմամբ գրուած՝ որ մէկն առանց զայրոթ մը զգալու եւ ընդ նոյն արաստուելու, չը կրնար կարգալ, ինչպէս են Սպարապետ Հայեր, Հաւալ Հայ Երեսնային, Հայ աղբիւր եւ Տեւիթ եւայլն երգերը :

Բանաստեղծ Սրբազանը թո՛ղ վառահըլլայ որ իր երգերը իր բազմաանց համեմատ արդիւնաւորեւան եւ պիտի արդիւնաւորին : Այ՛ն, վառեցին եւ պիտի վառեն հայրենասէր եւ բանդեան կածը Հայ սրտերու մէջ, եւ արաստուօք թրջեցին եւ պիտի թրջեն ամեն Հայու այտերն :

30 ՅՈՅՍԸ կերեւի տալանն անդամ մը 64 երեսէ բաղկացեալ
տետրով մը : Գլինն է ամեն տեղւոյ համար՝ մէկ տարին երեք
արծաթ մէճիտիէ : Վեց ամսուան համար՝ երկու արծաթ մէճի-
տիէ տաանց ծախուց ճանապարհի :

ՅՈՒՍՈՅ հետ յարաբերութիւն ընելու համար սէտք է
թղթակցիլ յանուն խմբագրութեան :

ՄՏՈՐԱԴՐՈՒԹԵԱՆՆԵՐ

Կ. ՊՈԼԻՍ. Գրափաճառ եղբարք Գալաֆեան . Չաքմաք-
ճըլար ԵՕՂՈՆՈՆ
ԲԵՐԱ . Ծխավաճառ Ստեփան աղա Կիւլէրեան : Տօղրու Կօլ
պարագան , թիւ 173
ՆԻԿՈՄԻԴԻԱ . Մ. Յովհաննէս աղա Եաղըճեան
ՊԱՐՏԻԶԱԿ . Մ. Յարութիւն աղա Մ. Կարապետեան
ԱՏԱԲԱԶԱՐ . Պ. Արմենակ Յ. Երամեան
ՄԵԾ—ՆՈՐ — ԳԻԻՂ ԲԱԶԱՐՈՒ . Կարապետ աղա Մ. Անդր.
Շարապիւսեան
Ի ՄԵՐՏԷԿԵՕԶ Տ. Վրթանէս Քահանայ Տէրտէրեան
ՊՐՈՒՍԱ . Մ. Ստեփան աղա Թանկերեան
ԿԷՅՎԷ . Աղաբեկ աղա Մ. Յ. Երամեան
ԱՆԴՐԻԱՆՈՒՊՈԼԻՍ . Թորգոմեան ընկերութիւն
ԿԱՐՍ : Մկրտիչ Էֆէնաի Էհրամճեան

